

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади розвитку літературно-творчих здібностей здобувачів освіти під час вивчення патріотичної лірики.....	10
1.1. Проблема розвитку літературно-творчих здібностей учнів у сучасній методичній науці.....	10
1.2. Технологія розвитку літературно-творчих здібностей школярів у процесі вивчення патріотичної лірики.....	15
РОЗДІЛ 2. Специфіка формування та розвитку літературно-творчих здібностей старшокласників.....	22
2.1. Інноваційні технології навчання як засіб розвитку літературно-творчих здібностей здобувачів освіти.....	22
2.2. Система вивчення і наукового узагальнення читацьких інтересів шкільною бібліотекою.....	27
2.3. Розвиток учнівської літературної творчості і національно-патріотичне виховання засобами сучасної української літератури.....	31
РОЗДІЛ 3. Шляхи розв’язання проблеми розвитку літературно-творчих здібностей здобувачів освіти під час вивчення патріотичної лірики.....	35
3.1. Формування читацьких інтересів старшокласників у процесі вивчення сучасної патріотичної лірики.....	35
3.2. Розвиток літературно-творчих здібностей учнів старших класів на уроках позакласного читання.....	52
3.3. Урок позакласного читання — виховання освіченої і всебічно розвиненої особистості.....	55
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	70

ВСТУП

Актуальність магістерського дослідження зумовлена головним загальнодержавним завданням розбудови української освіти в час воєнного лихоліття. Реалізація «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті» [78] спрямована на формування покоління, здатного «навчатися протягом життя, оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти» [7, с. 3].

У сучасних умовах суспільних трансформацій та національно-визвольних викликів патріотична лірика посідає особливе місце в шкільному курсі української літератури, оскільки поєднує художню цінність із потужним виховним потенціалом. Її вивчення в старших класах закладів загальної середньої освіти створює сприятливі умови для розвитку літературно-творчих здібностей учнів, формування їхньої громадянської позиції, національної свідомості та емоційно-ціннісного ставлення до слова.

Літературно-творчі здібності старшокласників виявляються у здатності до глибокого емоційного сприйняття художнього тексту, образного мислення, інтерпретації поетичних образів, створення власних висловлювань та творчих текстів. Патріотична лірика, зорієнтована на осмислення тем Батьківщини, історичної пам’яті, національної ідентичності, жертвовності та героїзму, актуалізує особистісний досвід учнів, спонукає їх до рефлексії й творчого самовираження.

Із власного вчительського досвіду можемо зауважити, що процес розвитку літературно-творчих здібностей у старшокласників під час вивчення патріотичної лірики має ґрунтуватися на поєднанні компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів. Застосування цих підходів передбачає активну участь учнів у навчальному процесі, створення умов для самостійного аналізу поетичних текстів, висловлення власних думок і творчого переосмислення художнього матеріалу.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми уже перебували в колі наукових інтересів видатних українських та зарубіжних учених. Так, літературознавчою основою дослідження стали праці О. Потебні, І. Франка, О. Білецького, Р. Барта, Р. Гром'яка, В. Ізера, Г. Яусса та інших.

Суттєво вплинули на розвиток літературно-творчих здібностей та читацької культури школярів дослідження відомих педагогів та психологів К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського та інших.

Проблема розвитку літературно-творчих здібностей школярів та читацької компетенції особистості в процесі вивчення літератури має глибокі традиції і в історії методики. Так, ще у XIX – на початку XX століття прогресивні українські педагоги вважали вдумливе читання тексту твору, єдність емоційного сприйняття та глибокого критичного аналізу запорукою успішної літературної освіти.

У XX столітті проблема розвитку літературно-творчих здібностей та формування читацьких інтересів і потреб як засобів пізнання світу та самопізнання особистості теж була в центрі уваги методичної науки та практики. У працях Т. Бугайко, Ф. Бугайка, Є. Пасічника, Л. Мірошніченко, Н. Волошиної, І. Збарського, О. Ісаєвої, А. Фасолі та інших пропонуються ефективні шляхи вирішення поставленої проблеми. Особливо гостро ця проблема постала при вивченні літератури у старших класах, коли процес читання школярів стає менш керованим з боку вчителя.

Формування широкої компетенції читача в процесі вивчення української літератури на думку багатьох науковців має розглядатися як важливий компонент системи літературної освіти учнів і повинно здійснюватися з позицій особистісно орієнтованого навчання комплексно та в логічній послідовності з урахуванням усіх можливих складових розвитку літературно-творчих здібностей та читацької діяльності особистості.

Зауважимо, що ефективним шляхом подолання труднощів у розвитку творчих здібностей є систематичне використання творчих і рефлексивних завдань, зокрема написання поетичних спроб, есеїв-роздумів, літературних

відгуків, листів авторів, поетичних діалогів, створення асоціативних рядів, символічних образів або міні-композицій на основі прочитаної лірики. Такі види роботи стимулюють уяву, образне мислення та мовленнєву активність учнів.

Важливу роль у цьому процесі відіграє використання інтерактивних методів навчання, зокрема дискусій, дебатів, евристичних бесід, роботи в малих групах, методів «відкритого мікрофона», «кола думок», «незакінчених речень». Вони сприяють формуванню навичок аргументованого висловлювання, розвитку комунікативної культури та вмінь творчо інтерпретувати поетичний текст.

Одним із дієвих шляхів розвитку літературно-творчих здібностей є впровадження проєктної діяльності під час вивчення патріотичної лірики. Реалізація індивідуальних або групових творчих проєктів (літературні альманахи, поетичні добірки, мультимедійні презентації, відеопоезії, літературно-музичні композиції) сприяє інтеграції знань, розвитку креативності та формуванню навичок самостійної творчої роботи. Переконані, що усі ці шляхи розвитку літературно-творчих здібностей школярів є дієвими при вивченні в старших класах сучасної патріотичної лірики, зокрема поезії, що твориться під кулями, тобто творчості митців-воїнів.

На нашу думку, використання проєктної діяльності на сьогодні є найефективнішим методом популяризації творчості митців-воїнів (Г. Бабица, С. Буля, П. Вишебаби, Б. Гуменюка, А. Дроня, Є. Жарікової, В. Запеки, В. Карпиленко, М. Кривцова, П. Маги, Ю. Матевощука, М. Микуся, О. Положинського, В. Пузіка, Ю. Руфа тощо). Наприклад, вивчаючи на уроках позакласного читання творчість митців-воїнів, можна втілити цілу низку різнотипних проєктів (пошукових, творчих, ігрових тощо), які, з накладанням додаткових умов, урізноманітненням змісту, умілим комбінуванням інформаційних технологій, щоразу по-новому презентуватимуть сучасну українську літературу війни загалом і творчість комбатантів зокрема. Нами було розроблено творчий проєкт «Література і війна», що дозволило зафіксувати

позитивну динаміку змін у світоглядних установках школярів: зросла емоційна залученість до проблем сучасної України, сформувалося усвідомлення ролі літератури як морального документа часу.

Не менш важливим шляхом є створення емоційно безпечного та підтримувального освітнього середовища. Патріотична лірика часто апелює до складних переживань, пов'язаних із війною, втратою, болем і надією, тому педагог має забезпечити атмосферу довіри, толерантності та взаємоповаги. У таких умовах учні не бояться висловлювати власні думки й емоції, що є необхідною передумовою творчого самовираження.

Серед причин, що вплинули на розвиток негативної тенденції, науковці виділяють такі чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру, як зниження економічного та морально-культурного рівня життя нашого суспільства; засилля масмедійної культури; захоплення сучасної молоді комп'ютерними технологіями та Інтернетом; перевантаження навчальних програм, а звідси брак у школярів вільного часу для читання; відсутність комплексної програми розвитку читацької культури особистості. Це і вказує на актуальність нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – процес літературного розвитку здобувачів освіти, спрямований на формування широкої компетенції читача.

Предмет дослідження шляхи розвитку літературно-творчих здібностей та читацької діяльності школярів при вивченні української патріотичної лірики.

Мета дослідження – з'ясувати технологію розвитку літературно-творчих здібностей та читацької діяльності старшокласників під час вивчення української патріотичної лірики.

Відповідно до мети, предмета визначено **завдання дослідження**:

- опрацювати літературу, у якій теоретично обґрунтовано соціально-педагогічну необхідність формування літературно-творчих здібностей та читацької культури школярів у процесі вивчення української патріотичної лірики;

- розробити комплекс науково-методичного забезпечення процесу

формування літературно-творчих здібностей учнів старших класів з урахуванням нових методологічних засад, специфіки вивчення української літератури на сучасному етапі;

- виокремити пріоритетні методи, прийоми, види і форми навчальної діяльності, що сприяють розвитку літературно-творчих здібностей школярів;

- визначити критерії сформованості читацьких умінь і навичок учнів старших класів;

- розробити плани уроків з навчальними ситуаціями, за якими склалися б оптимальні умови для розвитку літературно-творчих здібностей здобувачів освіти під час вивчення патріотичної лірики.

Методи дослідження:

- 1) теоретичні – аналіз науково-педагогічної, психолого-методичної літератури; порівняння та синтез аналітичної інформації; теоретичне осмислення та узагальнення досвіду розвитку літературно-творчих здібностей здобувачів освіти старших класів закладів загальної середньої освіти;

- 2) емпіричні – анкетування; зовнішнє спостереження, аналіз творчих робіт здобувачів освіти з метою визначення рівня їх мислення, аргументації, ступеня занурення у проблему та вміння її вирішувати тощо; усне опитування вчителів-словесників закладів загальної середньої освіти, з якими ведеться співпраця.

База емпіричного дослідження. Збір даних проводився на базі Тернопільського ліцею «Школа Майбутнього».

Практичне значення магістерської роботи визначається її спрямованістю на посилення ефективності навчального процесу й удосконалення літературної освіти в закладах загальної середньої освіти. Результати нашого наукового дослідження можуть бути використані при написанні наукових робіт з досліджуваної проблеми; при читанні вузівських курсів «Педагогіка», «Методика навчання української літератури», при розробці вибіркового дисциплін літературного та методичного спрямування, а також у шкільній практиці.

Апробація дослідження. Окремі аспекти нашого магістерського дослідження було викладено у формі доповідей на 7 наукових конференціях різного рівня: Всеукраїнській науковій конференції «Перехресні стежки та поза ними: розвиток жанрів та стилів у літературі (присвячено 75-річчю з дня народження професора Миколи Ткачука)» (Тернопіль, 7 листопада 2024 р.); Міжнародній науковій конференції «Куди тече українська річка: творчий універсум Уласа Самчука (до 120-річчя від дня народження українського письменника)» (Тернопіль, 20 лютого 2025 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Проблеми філології: історія та сучасність» (Хмельницький, 21 лютого 2025 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Сучасний масмедійний простір: реалії та перспективи розвитку» (Тернопіль, 9 квітня 2025 р.); III Подільських філологічних читаннях (Хмельницький, 11 квітня 2025 р.); Всеукраїнській конференції студентської та учнівської молоді «Актуальні питання сучасної філології і журналістики» (Тернопіль, 30 жовтня 2025 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні процеси освітньої сфери України та країн центральної Європи: стан, проблеми і перспективи» (Тернопіль, 10 грудня 2025 р.).

Основний зміст роботи викладено в **трьох одноосібних публікаціях:**

1. Долінська Л. Формування читацьких інтересів у процесі вивчення сучасної патріотичної лірики. Матеріали III Подільських філологічних читань. Хмельницький: Хмельницький національний університет. С. 30–35;

3. Долінська Л. Специфіка шкільного вивчення сучасної патріотичної лірики. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентської та учнівської молоді «Актуальні питання сучасної філології і журналістики». Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2025. С. 52–54;

4. Долінська Л. Розвиток літературно-творчих здібностей учнів старших класів на уроках позакласного читання. Збірник наукових праць «Славістичні

студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика». Хмельницький: Хмельницький національний університет. Випуск 18. С. 50–54.

Структура наукової роботи відповідає меті та поставленим завданням і складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на підрозділи, висновків, списку використаної літератури (144 позиції). Загальний обсяг роботи – 84 сторінок, з них – 70 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади розвитку літературно-творчих здібностей здобувачів освіти під час вивчення патріотичної лірики

1.1. Проблема розвитку літературно-творчих здібностей учнів у сучасній методичній науці

Читацька культура – це складова частина загальної культури особистості, комплекс знань, умінь і почуттів читача, що передбачає свідомий вибір тематики читання, його системність з метою повноцінного і глибокого сприйняття та засвоєння літературного тексту. Оцінка впливу літератури на школярів проводиться з трьох аспектів: освітньо-змістового, практичного та ціннісно-орієнтаційного.

Загальна начитаність (літературна ерудиція, знання текстів прочитаних творів), фактичні знання з літератури (знання з теорії та історії літератури, літературної критики, оволодіння логікою аналізу творів) складають освітньо-змістовий аспект читацької культури.

Погоджуємося з думкою, що «вибір літератури, уміння опрацьовувати її, інтерпретувати, усно і письмово висловлювати свої роздуми стосовно того чи іншого літературного явища вказують на наявність читацької культури та її рівень в практичній діяльності, спрямованій на опанування самостійним читанням» [45, с. 8].

Здатність сприймати конкретні художні твори, оцінка цих творів на основі власних почуттів, особисті читацькі інтереси, естетичний смак загалом складають ціннісно-орієнтаційний аспект читацької культури.

Концепція розвитку читацької діяльності особистості вибудовується на основі технологічного підходу, виходячи із тенденцій розвитку знань, умінь і почуттів читача.

Виходячи з того, що відносно навчального процесу читацька діяльність має свою специфіку, при вивченні української літератури звертали увагу на чинники, що визначають характер цього процесу.

Читацька діяльність учнів:

- інтелектуальний чинник (засвоєння певної суми знань);
- естетичний чинник (відчуття естетичної насолоди);
- особистісний чинник (пізнання себе через читання, виховання власних читацьких потреб, інтересів, смаків);
- практичний чинник (реалізація отриманих знань, набуття читацьких умінь і навичок).

Проаналізувавши місце читацької діяльності в структурі шкільного курсу літератури, можна зробити висновок, що вона розглядається як зміст, засіб і мета навчання, складники якої є предметом розгляду таких наук, як літературознавство, психологія, педагогіка, соціологія, методика викладання літератури.

Зважаючи на те, що об'єктом і суб'єктом читацької діяльності є відповідно текст твору та його читач, на основі естетичних концепцій відомих вітчизняних діячів О. Потебні, І. Франка, О. Білецького та інших, теорії про діалогічну природу художньо-словесної творчості М. Бахтіна та його послідовників, герменевтичних положень феноменології сприйняття та рецептивної естетики західного літературознавства (Г. Гадамер, Р. Інгарден, В. Ізер, Г. Яусс та інші). О. Ісаєвою було досліджено об'єктивні і суб'єктивні фактори читацької рецепції, що має діалогічну природу і здатна збагачувати літературний твір множинністю інтерпретації прочитаного. На особливу увагу заслуговують праці І. Франка, Р. Гром'яка, Г. Клочека, В. Бондар та інших, які переконують, що дослідження поетики твору поглиблює сприйняття літературного тексту, сприяє здійсненню естетичного впливу на реципієнта, допомагає розкрити значення навіть найскладніших творів. У результаті аналізу фундаментальних досліджень О. Потебні, І. Франка, О. Левідова та інших встановлено, що художній образ літературного твору є важливою «інстанцією» у спілкуванні автора і читача, отже, аналіз системи художніх образів тексту потребує окремої уваги. Виходячи із поглядів В. Прозорова, під час читання серед настанов на «входження» читача в самого текст доречно звертати увагу

на епіграф, текстовий зачин, передмову, перші абзаци, ритуальні звернення тощо.

З метою створення емоційного враження від прочитаного, самопізнання під час читання, поглиблення власного сприйняття доцільно звернути увагу на такі положення літературознавчої науки:

- порівняння, аналогії, асоціації тощо під час читання здатні «наблизити» літературний текст до читача, викликати в нього «співчуття»;
- порушення (зміна) ритму читання, зупинки під час сприйняття твору сприяють виникненню в уяві читача певних очікувань від тексту;
- аналіз читацьких проєкцій поглиблює художнє сприйняття;
- повторне прочитання твору, під час якого відбувається «пригадування» літературного тексту в часовій перспективі, актуалізуються окремі художні деталі, епізоди тощо, розвиває читацьку компетенцію;
- переосмислення власної інтерпретації (реінтерпретації) удосконалює читацькі вміння.

Для успішної реалізації поставлених у дипломному дослідженні мети та завдань було проаналізовано психолого-педагогічні основи розвитку читацької діяльності старшокласників, а саме типологічні (вікові) особливості учнів цього шкільного віку (П. Блонський, В. Крутецький, І. Кон тощо), загальні умови ефективності навчального процесу (К. Ушинський, Ю. Бабанський, В. Сухомлинський тощо) та психологію читання творів художньої літератури (Л. Жабицька та інші). В основу методичної системи розвитку читацької діяльності старшокласників покладено такі психолого-педагогічні особливості художнього сприйняття та розуміння літературного твору:

- кожний текст для читання має розглядатися як певна умова для розумової діяльності читача;
- головними компонентами читання як складного виду діяльності є сприймання та розуміння прочитаного;
- настанова перед читанням безпосередньо впливає на розвиток читацьких потреб особистості;

– однією із властивостей тексту є його подільність, завдяки чому читачеві надаються виключні можливості створювати “власний» читацький текст із запропонованого набору елементів;

– головною характеристикою читача є компетентність, яка розглядається як система певних якостей особистості, що дають змогу йому ефективно вступати у взаємодію з будь-яким твором, оперувати його елементами, вести діалог з ним залежно від настанови читання, власних стратегій сприймання та розуміння тексту;

Результати окремих досліджень соціології читання з погляду місця книги в системі сучасних комунікативних засобів засвідчують загальне падіння рівня читацької активності, пріоритет аудіовізуальних засобів отримання інформації (І. Бутенко, Н. Добриніна, А. Рейнблат, В. Орлова та інші). Дослідники О. Богданова, С. Леонов, В. Чертов, О. Мастипан, О. Пилипченко та інші вказують, що основний мотив читання художніх творів сучасних школярів має прагматичний характер і пов’язаний з необхідністю реалізації навчальних програм. Серед загальних закономірностей процесу сприйняття художніх творів у соціології читання вчені виділяють залежність типологічних літературних уподобань від вікових особливостей сприйняття (Л. Беляєва) та серйозні суперечності між власним читацьким досвідом учнів і нормативним читанням, пропонованим шкільними програмами з літератури (В. Орлова, Л. Беляєва). Стосовно локальних тенденцій розвитку читацьких інтересів сучасних школярів слід відзначити інтерес до творів зарубіжної літератури та сучасної української, зокрема зацікавленість детективами, фантастикою, пригодками (О. Пилипченко, В. Орлова).

На підставі аналізу праць з методики викладання літератури можна прийти до висновків, що виховання активного учня-читача має здійснюватися в єдиній системі використання різноманітних методів, прийомів, видів навчальної діяльності (Є. Пасічник, Л. Мірошніченко, А. Копчук). У ході вивчення концепцій С. Курганова, В. Маранцмана, Г. Токмань, Б. Панова та інших установили, що діалогічні форми організації навчальної діяльності мають стати

пріоритетними в системі розвитку читацької культури особистості, а основою створення діалогу між автором і читачем на уроці слугуватиме організація інтерпретації художнього твору. Спираючись на дослідження І. Огієнка, О. Карсалової та інших про суб'єктивний характер природи художнього сприйняття літературного твору, зважали на те, що для поглиблення читацької культури школярів необхідно індивідуалізувати процес навчання, урахувати первісні читацькі враження, «читацьке право» учнів на своє ставлення до прочитаного.

Аналіз методичної спадщини переконує, що, організовуючи процес вивчення художніх творів, важливо використовувати різні види читання (вдумливе, повільне, повторне, виразне, позакласне, сімейне). Слід врахувати висновки науковців і вчителів-практиків, що поглибленню читацької рецепції сприяє настанова перед читанням.

Виходячи із тверджень науковців, слід зазначити, що на формування читацьких смаків школярів суттєво впливають проблемно-емпатичні ситуації, створені на уроці (Т. Пахомова, Г. Токмань); робота над культурою усного і писемного мовлення школярів (М. Рибникова, О. Карсалова, Г. Токмань); організація дослідницької діяльності учнів (М. Качурін, Н. Ганич, Л. Димченко); поєднання класної та позакласної роботи (В. Острогорський, Т. Бугайко, Ф. Бугайко, Н. Молдавська, А. Копчук, О. Богданова). Ефективними засобами впливу на розвиток читацької активності школярів є дискусія (Л. Айзерман, В. Андрусенко) і навчальна гра (О. Карсалова, Л. Мірошніченко, Є. Пасічник, А. Копчук).

Як засвідчує аналіз наукових праць, публікації у періодичній фаховій преці та власні враження від педагогічної практики, формування широкої читацької культури учнів на уроках літератури відбувається, зазвичай, безсистемно. Хоча вчителі й приділяють вказаній проблемі певну увагу, але роблять це нецілеспрямовано, ще мало обізнані з новими технологіями навчання, здатними активізувати читацьку діяльність школярів. Спостерігається загальний спад інтересу до читання в сучасній молоді, низький рівень читацької

культури особистості.

Отже, на основі аналізу літературознавчих, психолого-педагогічних, соціологічних і методичних основ досліджуваної проблеми можна зробити висновок про необхідність впровадження технології розвитку читацької діяльності старшокласників у сучасних умовах.

1.2. Технологія розвитку літературно-творчих здібностей школярів у процесі вивчення патріотичної лірики

Методична система розвитку читацької діяльності старшокласників розглядається як єдність мети, змісту, принципів, методів, прийомів, форм впливу на читацькі інтереси учнів засобами української літератури.

Мета такої системи – на всіх етапах розвитку читацької культури школярів визначити пріоритетні методи, прийоми, види та форми навчальної діяльності, що сприяють вихованню інтересу до книги, до читання.

«Технологія розвитку читацької діяльності старшокласників – це багатомірний процес взаємодії вчителя у школі під час вивчення української літератури в старших класах, що відбувається в певних психолого-педагогічних умовах із використанням на різних етапах розвитку читацьких умінь і навичок школярів такої сукупності методів, прийомів, видів, форм та засобів навчання, яка сприятиме формуванню широкої читацької культури особистості» [43, с. 48].

Загальну концепцію технології розвитку читацької діяльності учнів складають:

- процес вивчення української літератури, спрямований на досягнення запланованого результату – розвиток широкої читацької культури;
- розчленування цього процесу на певні етапи та дії;
- координація і поетапність здійснення педагогічних операцій,

спрямованих на досягнення передбачуваних результатів;

- аналіз отриманих результатів.

Ядро технології розвитку читацької діяльності школярів представлено у вигляді взаємозв'язку структурних елементів системи методів, змісту, форм і засобів навчання.

Змістову частину технології розвитку читацької діяльності учнів у процесі вивчення української літератури складають основні та фонові знання, засвоєні під час вивчення кращих творів світового та вітчизняного красного письменства і сучасної літератури, що користується широкою популярністю у школярів, основних відомостей з історії, теорії літератури та літературної критики, запропонованих чинними програмами з курсу.

Процесуальну частину технології розвитку читацької діяльності учнів складає розподіл на певні етапи із зазначенням конкретних видів діяльності вчителя та учнів на кожному із них.

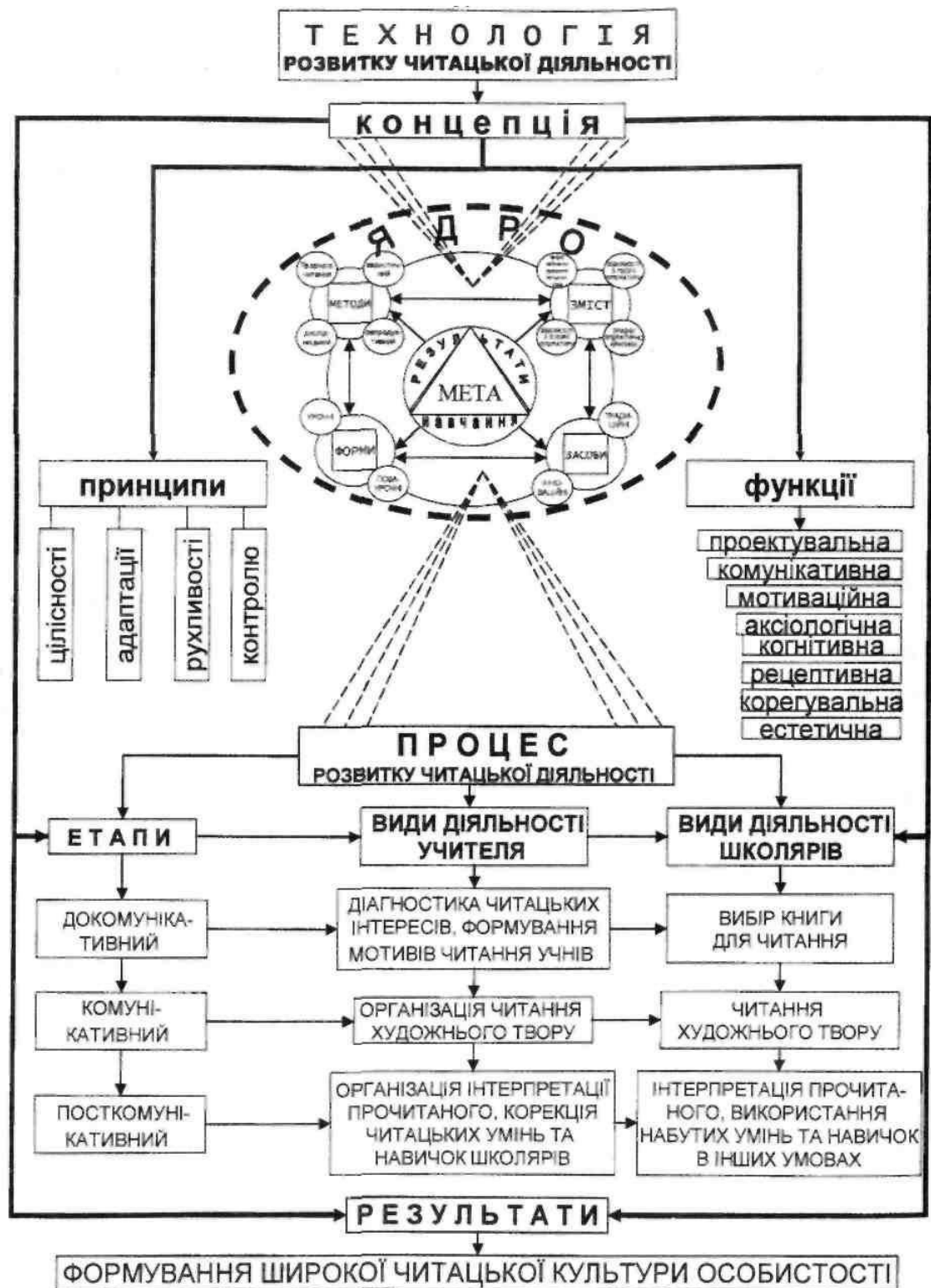
Структуру технології розвитку читацької діяльності школярів пропонує О. Ісаєва у вигляді структурної схеми [43, с. 49].

Тож за умов загального спаду читацької культури школярів, відсутності їхньої зацікавленості в читанні творів класичної літератури, особлива роль належить підготовчому етапу розвитку читацької діяльності особистості, головними завдання якого є створення необхідного емоційного фону на основі діагностування читацьких інтересів, пробудження аналітичної думки та уяви учнів, підготовка їх до повноцінного та глибокого сприйняття художнього твору. На цьому етапі вважали за доцільне звернути увагу на такі методичні прийоми, спрямовані на сприйняття літературного тексту:

- емоційне слово про життєвий і творчий шлях письменника, його світогляд;

- розповідь про твір (історію написання чи опублікування, інтерпретування літературного тексту в інших видах мистецтв, його оцінку в літературній критиці, полеміку навколо твору тощо);

- настанова на читання;



Комплексне поєднання на докомунікативному етапі таких видів і форм діяльності, як бібліотечні уроки, сімейне і позакласне читання, позакласна робота, має стати єдиною ланкою між вивченням програмових творів у класі та самостійним читанням учнів за власним вибором.

Головним завданням комунікативного етапу читацької діяльності О. Ісаєва вважає «забезпечення повноцінного творчого сприйняття учнями художнього твору» [43, с. 48]. На цьому етапі вчитель зустрічається з такими проблемами:

- відсутність у школярів зацікавленості в читанні програмових творів на фоні загального падіння культурного рівня суспільства;
- фрагментарність сприйняття художнього тексту, ігнорування важливих моментів і деталей;
- труднощі в розумінні образності літературного тексту, виявленні підтексту, авторської позиції щодо зображуваного;
- відсутність відповідного читацького досвіду для встановлення асоціативних зв'язків, об'єктивної оцінки твору.

Розробляючи конспекти уроків та позакласних заходів, ми намагалися визначити оптимальні методи, прийоми і види навчальної діяльності, спрямовані на цілісне сприйняття художнього твору, і під час проведення з'ясували умови ефективності їхнього використання в навчальному процесі.

Погоджуємось із науковцями М. Кудряшовою [65] та О. Ісаєвою [43], що основним методом роботи є метод творчого читання, що реалізовується за допомогою різних видів читання.

З метою глибшого осмислення художнього твору, продумування власних очікувань від тексту, зважаючи на теорію В. Ізера стосовно важливості створення «лакун», необхідних зупинок у процесі читання, доцільно використовувати прийом індивідуального читання. Серед ефективних видів діяльності, спрямованих на індивідуальне сприйняття художнього твору, ми звернули особливу увагу на з'ясування семантики незрозумілих слів і висловів, складання плану прочитаного (сюжетного, цитатного, порівняльного), виписування цитат, фіксування власних думок, запитань до тексту, творчі роботи різного типу.

Реалізацію прийому коментованого читання, що надає виняткові можливості для спостереження над художньою манерою письменника й має

бути єднальною ланкою між етапом безпосереднього сприйняття та етапом початкового осмислення літературного твору, здійснено за допомогою таких видів навчальної діяльності:

- осмислення назви твору, її підназви;
- аналіз ілюстративного зображення літературного тексту;
- обговорення передмови (вступу, прологу), епіграфа до твору;
- аналіз перших абзаців тексту;
- з'ясування значення незрозумілих слів і висловів;
- опрацювання історичних, географічних, мистецтвознавчих тощо коментарів до твору.

Із метою можливого переосмислення і поглиблення читацького сприйняття учнів, «оживлення» окремих деталей чи епізодів твору увагу школярів звертали на прийоми вибіркового, повторного і повільного читання літературного тексту.

У ході проведення занять переконалися, що ефективна реалізація прийому перерваного читання впливає на створення власних проєкцій щодо твору, порівняння їх з реальним авторським текстом, занурення у власне читацьке сприйняття.

Зважаючи, що формування естетично розвиненого читача передбачає вміння відчувати художнє слово й насолоджуватися прочитаним, на комунікативному етапі особливу увагу слід приділяти виразному читанню твору (уривка) вчителем або учнями, прослуховуванню фонозаписів художніх текстів у виконанні майстрів слова, читанню в особах, мелодекламації, інсценуванню прочитаного, повідомленням відомостей із теорії виразного читання, укладанню читацької партитури тощо.

Ураховуючи, що комунікативний етап читацької діяльності передбачає вміння сприймати й оцінювати наочні зображення художньо-ідейного потенціалу твору, варто використовувати ілюстративний матеріал до літературного тексту за допомогою таких прийомів, як аналіз обкладинки книги, розгляд ілюстрацій до твору та роздуми над ними, коментар учителя з

використанням ілюстрацій до літературного тексту, зіставлення ілюстрацій до твору різних авторів.

Комплексна реалізація «на комунікативному етапі розвитку читацької діяльності різних видів сприйняття літературного тексту (індивідуального, коментованого, виразного, вибіркового, повільного, перерваного і повторного) створює умови для повноцінного активного спілкування автора, тексту твору та його читача» [43, с. 48].

У процесі розвитку читацької діяльності школярів було надано важливого значення посткомунікативному етапу сприйняття учнями художнього твору, метою якого була організація інтерпретації прочитаного, робота над корекцією читацьких умінь та навичок школярів під час реінтерпретації літературного тексту.

З метою ефективності цього етапу читання навчання доцільно організовувати таким чином, щоб учні мали можливість самостійно визначати свою позицію щодо прочитаного. Водночас вважаємо за доцільне допомогти учням у відборі і зіставленні різних поглядів на літературний текст, проілюструвати їх яскравими прикладами, проте це слід робити делікатно та обережно, без нав'язування вчителем власних думок про твір.

Головні завдання на цьому етапі – допомогти учням побачити всю глибину прочитаного художнього твору; сприяти зануренню школярів у творчий процес постановки та вирішення різноманітних проблем твору, у тому числі ще й невіршених; відкрити перспективи для майбутнього самостійного осмислення художнього тексту та його оцінки.

Серед основних послідовних складників цього етапу розвитку читацької діяльності варто застосовувати відбір і логічне впорядкування інформації, отриманої на попередніх етапах читацької діяльності; зіставлення відібраної інформації із власною позицією; визначення критеріїв індивідуальної оцінки прочитаного; інтерпретування твору; корекцію власної позиції під час реінтерпретації літературного тексту; формулювання висновків стосовно осмислення твору.

На цьому етапі розвитку читацької діяльності варто використати такі методи вивчення літератури, як евристичний, дослідницький і репродуктивно-творчий. Серед основних видів робіт, слід виокремити постановку різноманітних запитань і завдань до твору (репродуктивних, творчих, дослідницьких), аналіз художнього твору, підсумкову (узагальнювальну) бесіду за прочитаним.

Отже, вивчення літературно-критичних матеріалів сприяє глибшій інтерпретації та можливій реінтерпретації прочитаного, допомагає заново переосмислити літературний твір. Із метою розвитку читацьких умінь та навичок школярів серед видів робіт з літературно-критичними матеріалами ми виділили б коментоване, вибіркове й оглядове читання критичних праць, складання тез за критичними матеріалами, порівняльний аналіз статей різних авторів, проведення диспуту, де вихідним проблемним питанням є висловлювання із критичної статті.

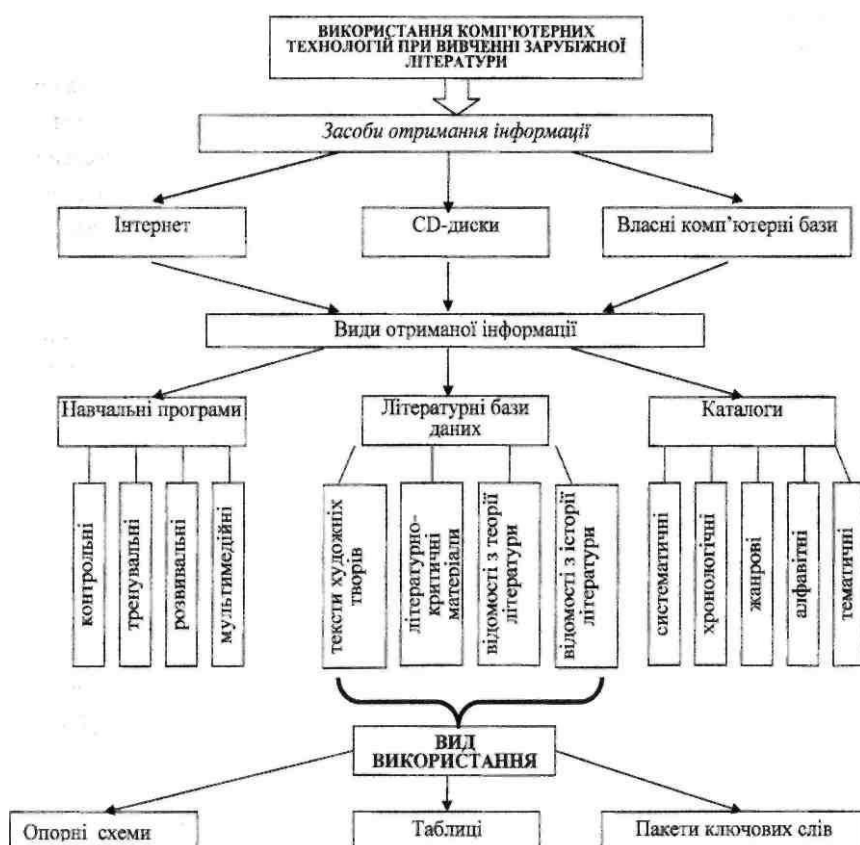
РОЗДІЛ 2. Специфіка формування та розвитку літературно-творчих здібностей старшокласників

2.1. Інноваційні технології навчання як засіб розвитку літературно-творчих здібностей здобувачів освіти

Виходячи із реальних потреб сьогодення, надзвичайно актуальним є впровадження в навчальний процес комп'ютерних технологій навчання, інтерактивних видів і форм роботи, організації пошукової діяльності з метою ефективності розвитку читацької культури учнів.

Серед засобів і видів отримання інформації при використанні комп'ютерних технологій доцільно використовувати навчальні програми різного роду (тренувальні, контрольні, розвивальні, мультимедійні тощо); каталоги (систематичні, хронологічні, жанрові, алфавітні, тематичні); літературні бази даних (тексти художніх творів, літературно-критичні матеріали, відомості з теорії літератури, відомості з історії літератури).

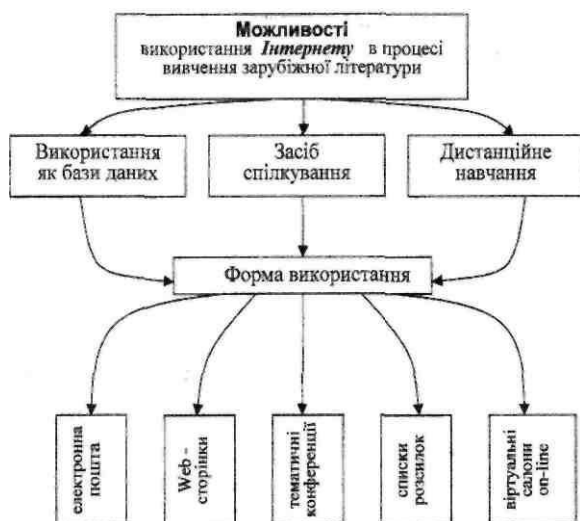
Рис. 1.2.



Засоби та види отримання інформації при використанні комп'ютерних технологій у процесі вивчення української літератури.

На часі актуальні можливості застосування Інтернету при вивченні української літератури, що знайшло відображення у схемі.

Рис. 1.3.



Можливості використання Інтернету в процесі вивчення української літератури

Серед найважливіших літературних ресурсів Всесвітньої мережі, в яких можна знайти необхідну найновішу інформацію, особливу увагу приділено електронним бібліотекам, періодичним виданням, форумам і конкурсам.

Комп'ютерні технології є сучасним потужним засобом впливу на літературні інтереси школярів, розвитку читацької культури старшокласників, і їх доцільно використовувати під час вивчення української літератури.

Зважаючи на особливості читацької рецепції, соціокультурну концепцію діалогу, ми вважаємо актуальним принцип особистісно орієнтованого навчання. Під час вивчення української літератури в старших класах такі діалогічні форми навчання, як рольові ігри, лекція, семінар, “мозкова атака» та дискусія, активізують розумову діяльність школярів, сприяють зацікавленню творами вітчизняної літератури, розвивають логіку і критичність мислення, мовленнєві вміння і навички, допомагають висловити власну позицію щодо прочитаного.

Підготовка старшокласниками різноманітних видів дослідження

(читацьких, біографічних, художніх, бібліографічних, краєзнавчих, історичних, мистецтвознавчих, перекладознавчих, літературознавчих) сприяє розвитку необхідних читацьких умінь і навичок, пробуджує інтерес до аналітичної роботи з літературним текстом. Серед видів навчальної діяльності, що впливають на розвиток пошукових умінь і навичок учнів, доцільно вказати на такі: складання бібліографії до теми дослідження; збір матеріалу та його обробка; складання плану дослідження, визначення його мети; підготовка рефератів, доповідей і повідомлень проблемно-дискусійного та компаративного характеру; написання робіт на конкурс МАН.

Організація дослідницької діяльності старшокласників у процесі вивчення української літератури спрямована на самостійний пошук нових знань, формування нових пізнавальних цінностей учнів, підвищення їхнього інтересу до художнього тексту.

О. Ісаєва [43] виділяє такі рівні розвитку читацької діяльності учнів старших класів:

- низький (Н) ;
- середній (С) ;
- достатній (Д) ;
- високий (В) .

Низький рівень розвитку читацької діяльності старшокласників з'ясовували за такими критеріями:

- відсутність інтересу до читання художніх творів;
- самостійний, але немотивований (стихійний) вибір книги для читання;
- не вміння відрізнати високохудожню літературу від масової;
- правильне, але неповне (позаконтекстне) сприйняття художнього твору;
- відсутність особистісної емоційно-естетичної реакції на прочитаний твір;
- пасивність під час аналізу художнього твору, відсутність володіння літературознавчою термінологією в ході інтерпретування прочитаного;

- невміння висловити власну аргументовану думку стосовно прочитаного;
- уміння користуватися довідковою літературою;
- невміння зіставляти, узагальнювати, робити обґрунтовані висновки на основі прочитаного;
- відсутність творчих потреб на основі прочитаного.

Середній рівень розвитку читацької діяльності старшокласників визначали на основі таких показників:

- обмежене коло читацьких інтересів;
- самостійний, але вибірково мотивований вибір книги для читання;
- труднощі виокремлення високохудожньої літератури з-поміж масової;
- правильне, але поверхове сприйняття прочитаного твору;
- неадекватність емоційно-естетичної реакції на прочитане;
- наявність труднощів у висловленні власної оцінки щодо художнього твору;
- поверховий аналіз літературного тексту переважно на рівні його змісту, окремих образів, художньо-зображальних засобів;
- труднощі оперування літературознавчою термінологією;
- уміння користуватися довідковою літературою;
- труднощі зіставлення, обґрунтування, узагальнення на основі прочитаного;
- відсутність творчих потреб стосовно прочитаного.

Достатній рівень розвитку читацької культури особистості був визначений за такими даними:

- інтерес до читання художніх творів;
- самостійний вибір книги для читання та його мотивація;
- уміння виокремлювати високохудожню літературу з-поміж масової;
- емоційне особистісне сприйняття прочитаного;
- вибірковий аналіз твору в єдності його ідейно-естетичної сутності з використанням основних вивчених теоретико-літературних понять;

– окремі труднощі під час висловлювання та аргументації власної оцінки щодо прочитаного;

- уміння користуватися довідковою літературою;
- вибіркові навички зіставлення, узагальнення прочитаного;
- часткова потреба в творчій діяльності стосовно прочитаного.

Високий рівень розвитку читацької діяльності старшокласників виокремлювали на основі таких показників:

- широка читацька ерудиція, любов до книги і читання;
- самостійний вибір книги для читання та його мотивація;
- уміння виокремлювати високохудожню літературу з-поміж масової;
- емоційне особистісне сприйняття прочитаного у широкому культурологічному контексті на основі його розуміння й естетичного переживання (повне й адекватне відтворення змісту твору; проникнення у його підтекст; визначення прийомів зображення, виявлення авторської позиції у творі і зіставлення її з власним судженням щодо прочитаного);

- глибокий аналіз твору в єдності його ідейно-естетичної сутності з використанням вивчених теоретико-літературних понять та аргументована власна оцінка художнього тексту;

- систематизація власних знань;
- уміння користуватися довідковою літературою;
- корегування власної оцінки художнього твору;
- уміння зіставляти, узагальнювати, вести дискусію, робити обґрунтовані висновки;

- потреба в творчій діяльності на основі прочитаного.

Вважаємо, що доцільно запропонувати учням ці критерії визначення рівня читацької діяльності для самооцінки.

Отож проведений аналіз контрольних творчих завдань учнів свідчить, що в ході дослідного навчання старшокласники одержали достатньо ґрунтовні знання з літератури, оволоділи необхідними читацькими вміннями і навичками.

2.2. Система вивчення і наукового узагальнення читацьких інтересів шкільною бібліотекою

Глибока начитаність, літературна ерудиція значною мірою визначають особистість учня, його кругозір, спрямованість інтересів, уміння сприймати прекрасне в житті і в мистецтві. Цілеспрямоване читання створює міцну основу для уроку літератури, підвищує його глибину і якість. Широке ознайомлення учнів з кращими творами класичної літератури допомагає учителю-словеснику виховувати в учнів любов і повагу до всього прекрасного і здатність дати відсіч фальші і брехні. М. Рибникова у свій час підкреслювала, що вдумливий читач «повинен навчитись оперувати матеріалами, засвоювати форми і методи роботи над літературою, уміння підійти до життя, до науки, оволодіти логікою і літературною мовою» [72, 131]. Книга є могутнім засобом виховного впливу на учнів. Чим ширшим і різноманітнішим він буде, тим більший виховний ефект принесе.

Багаторічні спостереження за читанням учнів старших класів і їх читацькими інтересами дозволили визначити деякі істотні недоліки в літературному розвитку школярів.

Учні не завжди можуть визначати основну тематику прочитаних творів, виділити й підкреслити у них основне й провідне. Старшокласники у більшості випадків не вміють раціонально використовувати час, відведений для позакласного читання, не завжди вміють самостійно узагальнювати прочитане, писати анотацію, відзив про книгу, твір.

Вивчення читацьких інтересів учнів підтвердило наші спостереження і переконало в тому, що ці хиби визначаються загальними недоліками у викладанні літератури, неуважністю школи до такої важливої сторони розвитку особистості учня, як виховання в ньому читача.

У наш час важко знайти людину, яка б не розуміла, що книга являє собою могутній засіб виховання, але не всі уявляють, як важко виховати в дитині справжнього читача.

Чи слід учителю-словеснику і бібліотекарю втручатись у процес домашнього читання і яка його роль у даному випадку? Що дає учням безпосереднє емоційне сприйняття тексту, прочитаного дома, чи достатньо його лише для глибокого і правильного розуміння твору? Звернемося до психологічних досліджень. Психологи відзначають, що у старшокласників помітно розвивається сприймання. Це виявляється у засвоєнні художнього тексту, усного викладу змісту прочитаного, висловлюванні оцінних суджень про твір, його образи. Старшокласники зіставляють дані своїх спостережень людських характерів, навколишнього світу героїв літературних творів, їх переживань. Учні охоче беруть участь у літературних диспутах, на яких обговорюються твори, насичені описами моральних, вольових та інших якостей людей. Отже, вони хочуть поділитись переживаннями, роздумами від прочитаного. Завдання учителя – спрямувати бесіду у правильне русло.

Психологи О. Никифорова і В. Крутецький довели, що не всі учні можуть правильно і глибоко сприймати прочитане. Відомі численні приклади перекрученого або поверхового сприймання учнями художнього твору. Так, скажімо, старшокласники не завжди можуть самостійно розкрити зміст назв творів Р. Іванчука «Єрусалим на горах», Олеся Гончара «Берег любові», «Циклон». Отже, потрібно втручатись як учителю-словеснику, так і бібліотекарю, щоб вчити учнів знаходити істину.

Читач перестає бути лише читачем, він стає сучасником всього, що пережив і відчув письменник, він теж стає художником, і якість сприймання залежить від бібліотеки, обмінюються книжками. Для того, щоб у школярів був сформований стійкий інтерес до читання, його треба весь час підтримувати і збагачувати. В початкових класах, коли техніка читання учнів ще недосконала, діти не одержують задоволення від самостійного читання, тому потрібно для підтримання інтересу практикувати читання вголос дома батьками, старшими братами і сестрами, а в школі – учителем. Читання – це активна пізнавальна діяльність. Вона виявляється в допитливості, прагненні дізнатись про життя людей, ознайомленні з подіями, вчинками героїв, прагненні дізнатись, як

розгортатимуться події далі. Відомі випадки, коли в середніх класах учні не виявляють читацького інтересу, не хочуть записуватись до бібліотеки, відмовляються від рекомендованої літератури. В такому випадку застосовуються прийоми, що сприяють розвиткові в учнів внутрішніх умов до формування читацького інтересу: допитливості, вдосконаленні техніки читання, уміння виділити у творі основне, уявлені ситуації й умови, в які потрапили герої тощо. Учитель звертає на таких учнів особливу увагу: записує їх до бібліотеки, сам і емпатично добирає для них книжки, залучає до участі в різних видах роботи з книгою. Розвиткові читацьких інтересів учнів сприяє голосне читання творів у класі.

Дуже важливо визначити рівень читацької культури наших учнів, виявити, в яких питаннях формування культури читання є здобутки, а в яких –недоліки.

З чого ж починати вивчення читацьких інтересів учнів? Як його спланувати? Коли учитель приходить у клас, десятки допитливих очей дивляться на свого вчителя. Він сьогодні поведе своїх вихованців по ще не звіданих стежках нових творів, відкриє двері у царство книги. Бесіда з учнями про що вони люблять читати, що в книгах їм найбільше подобається, що вони читали і що хотіли б прочитати повинна бути невимушеною, задушевною. В ній учень повинен розкрити свою душу, довірити учителеві найпотаємніше: йому сподобалась книга, її герої, а з якимось питанням у творі він не згоден; надто вже прямолінійно описує його автор. Розповідають учні про нові твори, які вони прочитали, радять обговорити їх на уроках, обґрунтовують свій вибір, а вчитель відмічає, щоб надалі враховувати побажання своїх вихованців.

Допоможе словеснику у вивченні читацьких інтересів учнів написання творів на такі теми: «Книга – мій друг», «Моя улюблена книга», «Мої думки під час читання книги», «Мій улюблений літературний герой», «Книга у нашій сім'ї» та ін. Аналіз цих творів розкриє перед учителем світ захоплень старшокласників, допоможе вибрати і спланувати форми роботи над тим чи іншим твором.

Корисно також організувати перегляд читацьких формулярів учнів у шкільній і в інших бібліотеках (сільській, міській, районній), де учні беруть книги, зробити облік читацьких замовлень у бібліотеці. Робить це вчитель заздалегідь, щоб можна було на уроці вже підвести підсумки і намітити план роботи на майбутнє.

У багатьох школах учні ведуть читацькі щоденники. Перевірка записів у щоденниках теж дозволить визначити читацькі інтереси школярів.

Доцільно провести **анкетне опитування** школярів за такими питаннями:

1. Ваш улюблений письменник. За що ви його любите?
2. Які герої з прочитаних книг вам подобаються? Чому?
3. Які твори сучасної і зарубіжної літератури ви прочитали за останні роки?
4. Що захоплює вас у творах сучасної літератури?
5. Назвіть ваші улюблені книги.
6. Про що б ви хотіли прочитати? Які книги вам потрібні?

Потрібно вчити молодь читати, читати свідомо, розумно. Про начитаність людини судять не за кількістю прочитаних книг, а по тому, як вона зуміла розібратись у них. «Учням потрібно радити не просто читати книги, але більше думати над їхнім змістом, над характерами людей, змальованих у книжці, намагатись самотійно оцінити книжку – чи хороша вона, чим хороша, записати про неї у себе в читацькому щоденнику» [43, с. 49], можна запропонувати учням дати відповіді ще на такі запитання:

1. Як ви добираєте книжки для читання? Чи керуетесь яким-небудь планом, порадами учителів, батьків, друзів?
2. Чи знаєте, як дібрати літературу з питання, яке вас цікавить? Розкажіть про це.
3. Доводилось вам пропускати окремі місця з книжки? Якщо так, то які саме?
4. Що ви любите вивчати напам'ять? Чи доводилось вам вивчати щось напам'ять під час самотійного читання?

5. Як ведете ви запис про прочитані книги?

6. Які ви знаєте словники і довідники? Чи доводилось вам ними користуватись?

7. Як часто відвідуєте ви бібліотеку у своєму селі, місті? Чи працюєте в читальному залі?

8. Чи є у вас домашня бібліотека? Які в ній книжки?

9. Які раніше прочитані вами твори ви перечитали заново?

Під час такого опитування можна встановити, що учні пропускають з художніх текстів і чому, які книжки школярі люблять перечитувати заново, визначити обсяг і коло читання учнів. Якщо проаналізувати причини читацьких симпатій і вподобань школярів на ту чи іншу тему чи за жанром, то можна встановити пряму залежність між інтересами школярів і їх читацькою культурою.

Керувати позакласним читанням повинен не лише учитель-словесник, але й класний керівник. Роботу з питань виховання культури читання слід вести систематично, а не зводити лише до окремих заходів. Під час занять потрібно повідомляти учням комплекс знань, а не окремі відомості. Учитель-словесник має також працювати у тісному контакті з бібліотекарями шкільної, міської, сільської, районної бібліотек. Практика показує, що, починаючи з початкових класів, треба запрошувати на заняття працівників бібліотек, щоб вони проводили з дітьми бібліотечні уроки, як це, скажімо, робиться у Тернопільській області. «Весь цикл занять з культури діяльності людини являє собою єдність пізнання, переживання й прагнення» [23, с. 103].

2.3. Розвиток учнівської літературної творчості і національно-патріотичне виховання засобами сучасної української літератури

У сучасному освітньому просторі проблема розвитку учнівської літературної творчості тісно пов'язана з завданнями національно-патріотичного

виховання, що визначається як один із пріоритетів державної освітньої політики. Сучасна українська література, сформована в умовах суспільних трансформацій, війни та боротьби за національну ідентичність, виступає потужним художнім і ціннісним ресурсом для формування творчої, свідомої, громадянсько зрілої особистості школяра.

Розвиток учнівської літературної творчості розглядається як «процес формування здатності до образного мислення, інтерпретації художнього тексту, створення власних письмових і усних висловлювань, що відображають індивідуальний світогляд, емоційний досвід та систему цінностей учня. Саме літературна творчість сприяє самовираженню особистості, розвитку мовленнєвої культури та усвідомленню власної національної приналежності» [79, с. 155].

Сучасна українська література, зокрема патріотична лірика, комбатантська проза, тексти про війну, волонтерський рух, досвід цивільного населення, є особливо значущою для реалізації виховного потенціалу літературної освіти. Ці твори не лише відображають актуальні реалії життя українського суспільства, а й формують у школярів емоційно-ціннісне ставлення до понять Батьківщини, свободи, відповідальності, гідності, історичної пам'яті та жертвовності.

Вивчення сучасної української літератури створює сприятливі умови для активізації творчої діяльності учнів. Залучення школярів до аналізу художніх образів, символів, мотивів сприяє розвитку їхнього асоціативного мислення, уміння інтерпретувати текст і формувати власну позицію. Особливу роль у цьому процесі відіграють літературно-творчі завдання, що спонукають учнів до самостійного осмислення прочитаного та творчого переосмислення художнього матеріалу.

Ефективним засобом розвитку учнівської літературної творчості є написання есеїв, відгуків, листів героям творів, власних поетичних і прозових текстів патріотичного спрямування, створення колективних творчих проєктів, літературних композицій, щоденників читача. Такі форми роботи дозволяють

учням поєднувати художнє слово з особистим життєвим досвідом, усвідомлювати власні почуття й ціннісні орієнтації.

Національно-патріотичне виховання засобами сучасної української літератури передбачає не декларативне засвоєння ідей патріотизму, а їх глибоке внутрішнє прийняття через емоційне переживання художнього тексту. Саме літературна творчість дає змогу школярам не лише сприймати готові смисли, а й самостійно створювати власні тексти, у яких відображаються їхні роздуми про долю України, місце людини в історії, моральний вибір у складних життєвих обставинах. У цьому контексті важливим є вивчення кращих зразків сучасної української літератури війни, зокрема «поезії, що твориться під кулями» (творчість митців-воїнів, наприклад, А. Дроня, Ю. Матевощука, М. Микуся, Ю. Руфа тощо); знайомство із зразками пам'ятувальної літератури (твориться, як правило, в пам'ять за загиблими Героями), обговорення творів так званої «материнської прози», наприклад, книг Марії Вітишин «Мій син – кіборг» та Лесі Орляк «Ти зробив усе, що зміг».

Важливою умовою розвитку літературної творчості й патріотичного виховання є застосування діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів. Учень у цьому процесі виступає активним суб'єктом навчання, а вчитель – фасилітатором творчої діяльності, який створює сприятливе середовище для самовираження, підтримує ініціативу та індивідуальність кожного здобувача освіти.

Особливого значення набуває формування емоційно безпечного освітнього простору, зважаючи на чутливість тем, пов'язаних із війною, втратами, травматичним досвідом. Педагог має дотримуватися принципів гуманізму, толерантності та педагогічної підтримки, сприяючи розвитку емпатії, взаєморозуміння й моральної стійкості учнів.

Отже, сучасна українська література є дієвим засобом розвитку учнівської літературної творчості та формування національно-патріотичних цінностей. Її використання в освітньому процесі сприяє становленню творчої, духовно багатой особистості, здатної до самостійного мислення,

відповідального громадянського вибору та активної участі в суспільному житті. Цілеспрямоване поєднання літературної творчості з патріотичним вихованням забезпечує глибоке й усвідомлене засвоєння національних цінностей і відповідає завданням сучасної української школи.

РОЗДІЛ 3. Шляхи розв'язання проблеми розвитку літературно-творчих здібностей здобувачів освіти під час вивчення патріотичної лірики

3.1. Формування читацьких інтересів старшокласників у процесі вивчення сучасної патріотичної лірики

Формування читацьких інтересів старшокласників є одним із ключових завдань сучасної літературної освіти, оскільки саме в підлітковому та юнацькому віці відбувається усвідомлений вибір читацьких уподобань, закладаються основи стійкої потреби в читанні та формується здатність до самостійного художнього осмислення тексту. Сучасна патріотична лірика, що постала в умовах соціальних і національно-визвольних випробувань, має значний потенціал для активізації читацької діяльності старшокласників та розвитку їхніх емоційно-ціннісних орієнтацій.

Читацький інтерес розглядається як стійка особистісна потреба в читанні, що поєднує пізнавальний, емоційний та ціннісний компоненти. Він формується на основі актуальності художнього змісту, близькості тематики до життєвого досвіду учнів, емоційної насиченості тексту та можливості ідентифікації з ліричним суб'єктом. Саме ці характеристики притаманні сучасній патріотичній ліриці, яка звертається до проблем війни і миру, свободи, відповідальності, історичної пам'яті, національної гідності та особистісного вибору.

У процесі вивчення сучасної патріотичної лірики важливим є оновлення кола читання старшокласників шляхом залучення творів сучасних авторів, близьких учням за світоглядом, мовою та проблематикою. Знайомство з поезією, створеною «в режимі реального часу» (Г. Бабича, С. Буля, П. Вишебаби, Б. Гуменюка, А. Дроня, Є. Жарікової, В. Запеки, В. Карпиленко, М. Кривцова, П. Маги, Ю. Матевощука, М. Микуся, О. Положинського, В. Пузіка, Ю. Руфа тощо), сприяє подоланню стереотипного уявлення про літературу як про явище виключно минулого, актуалізує інтерес до читання та усвідомлення його соціальної значущості.

Ефективному формуванню читацьких інтересів сприяє застосування діалогічних та інтерактивних методів навчання. Обговорення поетичних текстів, дискусії, інтерпретаційні бесіди, порівняння поезій різних авторів і поколінь, аналіз ліричного образу та художньої деталі створюють умови для активної читацької взаємодії та формування індивідуальної читацької позиції старшокласників.

Значний вплив на розвиток читацьких інтересів має емоційний компонент уроку. Виразне читання патріотичної лірики, використання музичного супроводу, відеоматеріалів, художніх ілюстрацій посилює емоційне сприйняття тексту, сприяє глибшому розумінню поетичного слова та формуванню стійкого інтересу до поезії як виду мистецтва.

Особливу роль «у формуванні читацьких інтересів відіграють творчі види діяльності. Написання читацьких щоденників, есеїв-рефлексій, створення поетичних добірок, власних поетичних текстів у діалозі з прочитаними творами стимулює внутрішню потребу в читанні, сприяє усвідомленню особистісної значущості художнього слова та розвитку читацької самостійності» [43, с. 50].

Важливою умовою є індивідуалізація читацької діяльності. Надання старшокласникам можливості самостійного вибору текстів для позакласного читання, створення рекомендаційних списків сучасної патріотичної лірики, організація читацьких клубів і літературних обговорень сприяють формуванню внутрішньої мотивації та відповідальності за власний читацький розвиток.

У процесі формування читацьких інтересів необхідно враховувати психологічну чутливість старшокласників до воєнної тематики. Робота з патріотичною лірикою має здійснюватися з дотриманням принципів педагогічної етики, емпатії та підтримки, створюючи безпечний простір для висловлення почуттів і переживань. Такий підхід сприяє не лише розвитку читацьких інтересів, а й формуванню емоційної зрілості та моральної стійкості учнів.

Вивчення художньої літератури в основній школі, як зазначено у Державних Стандартах базової і повної середньої освіти з літератури,

спрямоване на досягнення багатьох завдань, серед яких: читання і аналіз художніх творів; виявлення у них конкретно-історичного і загальнолюдського змісту; розвиток пізнавальних інтересів, інтелектуальних і творчих здібностей учнів: потреба у самостійному читанні художньої літератури.

Розвиток читацької культури особистості «в рамках основних і позакласних уроків є важливим завданням, яке вирішується під час аналізу художніх творів. І чинні шкільні програми, і підручники з літератури для учнів основної школи мають передбачити розвиток читацької культури школярів, читацького досвіду, зіставлення самостійно прочитаних художніх творів із виучуваним літературним матеріалом» [92, с. 20].

Чинна програма передбачає окремі уроки, мета яких – формування читацьких смаків, прищеплення почуття любові до книги.

Зокрема у 10-му класі рекомендується провести урок на тему: «Книжка в житті людини. Письменник – особливо обдарована людина, його праця над художнім твором. Розповідь про те, як «робиться книга». Сучасний читач і його роль у новому «житті» твору.

Метою такого уроку: з'ясувати значення книжки в житті людини; простежити історію написання книжок у Київській Русі; визначити роль письменницької діяльності у створенні книжок та сучасного читача у «новому» житті твору; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, спостережливість, навички виразного читання, формувати читацькі смаки; виховувати поважне ставлення до творців книг, писемного слова; прищеплювати почуття любові до художньої літератури, шанобливе ставлення до книжки, до освіти.

Вважаємо, що типом такого уроку може бути урок вивчення нового матеріалу.

Доцільно використати таке обладнання: виставка книжок художньої, навчальної, довідкової літератури; портретна галерея українських письменників, творчість яких вивчатиметься в 6 класі; дидактичний мультимедійний матеріал, картки з прислів'ями, тестові завдання.

Найефективнішими будуть такі види і форми роботи: обмін побажаннями, слово вчителя, акродиктант, робота з прислів'ями, бесіда, робота з портретом, реклама-інсценізація, гронування-асоціювання, робота в групах.

Епіграфом уроку можуть бути слова:

*Все, що серце і що розум
Вік творили не один,
Повизбирувало людство
В книги – перли із перлин.*
Ю. Ванаг

Хід такого уроку може бути таким:

I. Організаційний момент. Привітання із новим навчальним роком, обмін побажаннями.

Дорогі шестикласники! От і стали ви дорослішими за літо, знову прийшли до школи, сіли за парти здобувати нові знання. І у цьому ваш найперший помічник – підручник. Підручник з української літератури – особливий, він продовжить знайомити вас з мистецтвом слова, а уроки з української літератури сприятимуть становленню кожного як освіченої, культурної особистості.

II. Актуалізація опорних знань

Акродиктант

Ім'я героя казки І. Франка. Цей персонаж деякий час був царем звірів.

Письменник, автор повісті про дружбу хлопчика і вовка.

Довершений за змістом вислів про риси та вчинки людей із повчальним змістом.

Невеликий твір, у якому в прихованій формі описано предмети чи явища, які треба назвати.

Якого царя переміг Лоскотон?

Відповіді. 1. Микита. 2. Вінграновський. 3. Прислів'я. 4. Загадка.

5. Плаксія.

*(Підкресліть третю літеру кожного слова; утвориться слово **книга**).*

Справді, відколи люди навчилися писати, усю свою життєву мудрість і досвід довірили книжкам. Вони відкривають нам світ, допомагають зазирнути в минуле і передбачити майбутнє.

III. Робота з епіграфом уроку

Чому автор називає книги «перлами із перлин»?

Які ви знаєте прислів'я, приказки, вислови відомих людей про книгу?

Робота з прислів'ями.

Поєднайте стрілочками частини прислів'їв в обох колонках. Утворені вислови запишіть.

1.. Книга вчить, ...	...усе знати.
2. Книжки читати - ...	...як на світі жить.
3. Людина без книги, ...	...в читанні силу має.
4. Не всякий, хто читає, ...	...як риба без води.
5. Не на користь книжку читать, ...	...не очима, а розумом.
6. Книжку потрібно читати...	...коли вершки лише хапать
7. Хто багато читає - ...	...як птах без крил.
8. Розум без книжки, ...	...той багато знає.
9. Сонце освітлює людині шлях, ...	...а книга - розум.
10. Хліб годує тіло, ...	...а книжка дає їй крила.

Вкотре переконуєшся в безмежній мудрості нашого народу. Як влучно сказано у цих прислів'ях про роль книжки та читання у житті!

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. А що таке книга? Книга – велике диво, створене людиною. Але у такому вигляді, якою вона є зараз, книга до нас прийшла не відразу.

V. Опрацювання учнями навчального матеріалу

1. Перегляд відеопрезентації «Історія виникнення книги». Коментар учителя.

Не віриться, що колись давно на світі не було книжок, бо люди ще не вміли їх робити. «Сторінками» найперших книг були камені, сокири, вояцькі щити, стіни печер. На цьому всьому люди писали. Пізніше додумалися писати

на глині, яку потім сушили й загартовували у вогні. Та хіба на сторінках-цеглинках багато напишеш? А які важкі і незручні були такі книжки!

Ще одним шаблем на шляху розвитку книги були воскові дощечки, на яких писали кістяним або металевим інструментом, загостреним із одного кінця і широким з іншого, так званий стил (стилос). У воскових табличок була ще одна перевага – вони були багаторазового використання. До речі, такі таблички зв'язували між собою. І багато вчених вважають, що саме грецькі таблички послужили прототипом найпершої книги.

До наших днів дійшли також берестяні грамоти, книги із кори. *Берестяні грамоти* – написи на шматках берести, кори берези, зроблені за допомогою спеціальних писал – загострених металевих паличок.

Із часом люди навчилися робити зручні і легкі книги з тонкої овечої, козячої або телячої шкіри. Першу таку книжку виготовили в Малій Азії, в стародавньому Пергамі, у другому столітті до нашої ери. Тому папір із шкіри називали *пергаментом*.

А потім були книги з папірусу – це така болотяна рослина. Та справжній *папір*, на якому пишуть і сьогодні, люди навчилися робити дві тисячі років тому в Китаї. Тому у багатьох країнах й почали писати на папері, саме писати, бо книги були рукописними, й одну книжку переписували, бувало, кілька років.

2. Розповідь про історію рукописної книги в Київській Русі. Перегляд відеопрезентації «Як створювалися рукописні книги в Київській Русі». Коментар учителя.

На Русі любили й цінували книгу. Коли ви погортаєте рукописи того часу (а зробити це можна у відділі рідкісних та цінних документів Кіровоградської обласної бібліотеки імені Д. Чижевського), то побачите, з якою любов'ю, терпінням і дбайливістю створювалися книги, їх писали в основному при монастирях та храмах спеціальні переписувачі – монахи чи диякони – на пергаменті чорнилом, виготовленим із дубової або вільхової кори, гусячим пером. Книга вважалася великою цінністю, і не раз у літописах знаходимо

похвальне слово про неї. Князь Володимир Васильович за один молитовник заплатив вісім гривень, а за село – 50 гривень.

На XI століття припадає створення перших книгозбірень. Великим меценатом письменства був Ярослав Мудрий, який заклав бібліотеку при Софійському соборі, бо вважав, що «той, хто часто читає книги, веде бесіду з Богом».

Кожну книгу писали тоді від руки повільно, довго, букви вимальовували красиво, чітко. Таке письмо називалося уставом. Книжник перші букви абзацу виводив червоною фарбою та золотом, звідси й такий вислів: писати з «червоного рядка», тобто з нового абзацу. Книги прикрашалися малюнками, мініатюрами, від латинського слова «мініум» – червона фарба. Але мініатюри були найчастіше багатокольоровими.

Дуже витончено оформлені перші відомі у нас пам'ятки писемності Київської Русі: *Остромирове Євангеліє* (1056–1057 рр.) та *Ізборники Святослава* (1073 р. та 1076 р.). Ці найдавніші книги, що дійшли до нас, писані уставом, у якому переважали прості лінії, прямі кути і кола. Пізніше устав перейшов у півустав, букви якого були менш правильно виведені, але все ще стояли окремо одна від одної. Врешті з'явився *скоропис*, у якому букви вже поєднувалися між собою. Згодом стали використовувати *в'язь*. В'язеві літери малювали дуже щільно: рядок ставав суцільною орнаментальною смугою.

Остромирове Євангеліє – це велика з художнім смаком оздоблена літургійна книга. Текст її написано на пергаменті крупним уставом (урочистим письмом) у два стовпчики. На трьох аркушах вміщені мініатюри, які за технікою виконання нагадують давньоруські емалі. Вони зображують євангелістів Іоанна, Луку, Марка. Текст прикрашено художніми заставками, що подібні до орнаментів Софійського собору у Києві, та великими початковими буквами-ініціалами, розмальованими фарбами. Назва Євангелія походить від імені новгородського посадника Остромира – замовника книги. Переписав книгу, як видно з приписки на останньому аркуші, дяк Григорій із помічниками.

У XI столітті з'явилися книги для світського читання з текстами повчального характеру, так звані Ізборники; два з них збереглися до нашого часу. Перший виготовлений на замовлення київського князя Святослава Ярославича 1073 року. Це збірник творів грецьких авторів богословсько-філософського змісту.

Малюнок на другому аркуші Ізборника дає яскраве уявлення про мистецтво книжкової мініатюри XI століття. Він зображує замовника книги Святослава Ярославича з родиною. Князь у синьому плащі-корзно, отороченому золотою каймою та застібнутому фібулою біля правого плеча. На голові – князівська напівсферична шапка з хутряною опушкою. Княгиня у довгому із широкими рукавами одязі, підперезаному золотим поясом. На голові – хустка. Сини князя зображені у червоних каптанах, теж підперезаних поясами. У збірнику є й інші барвисті мініатюри. Цікаві малюнки на полях книги: знаки зодіаку – Діва, Стрілець, Рак, Єдинорог тощо. Текст прикрашено чудовими заставками, кінцівками, ініціалами, писаними золотом та фарбами.

Другий Ізборник 1076 року починається «Словом некоего калугера (ченця) о чтении книг», в якому говориться про користь освіти: «Добро есть, братие, почитанье книжное...».

Рукописна книга була особливо цінною, писалася дуже довго, на дорогому пергаменті, та художньо оздоблювалася. Текст прикрашали ініціалами, заставками та мініатюрами.

Про що може розповісти давній рукопис? Найчастіше у нього немає ні автора, ні назви. *Пересопницьке Євангеліє* – одна з небагатьох рукописних книг, історія створення якої описана в самому рукописі. Воно було написано в 1556–1561 роках у монастирі князів Заславських при церкві Святої Трійці у Пересопницькому монастирі на Волині (зараз Рівненська область). Із тексту Євангелія дізнаємося, що ця величезна робота була виконана двома ченцями: протопопом Михайлом Васильовичем Саноцьким і архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм.

Рукопис *Пересопницького Євангелія* становить собою книгу, переплетену в дубові дошки, обтягнуті зеленим оксамитом. Написано воно чорнилом на пергаменті красивим письмом («уставом»), а заголовки – золотою в'яззю.

Книга складається із 63 зошитів і 960 сторінок, вага її становить 9 кг 300 г. *Пересопницьке Євангеліє* є першою в Україні церковною книгою, перекладеною із книжної церковнослов'янської мови на староукраїнську.

Пересопницьким Євангелієм користувалися протягом століть. Обкладинку рукопису змінювали не менше ніж три рази. На сторінках є позначки, зроблені різними мовами, які належали до різних епох. На перших сторінках – напис українською мовою, зроблений І. Мазепою, про передачу Євангелія єпископу Переяславському. Є також написи латинською мовою, це свідчить про те, що певний час рукопис знаходився в Переяславській семінарії. Вже у XX столітті Євангеліє опинилося у Полтавській бібліотеці, потім у музеї Києво-Печерської лаври. Припускали, що в роки Великої Вітчизняної війни Євангеліє було знищено. Знайшов рукопис професор Київського університету С. І. Маслов в архіві Києво-Печерської лаври в невеличкій скриньці. Чийсь добрі руки врятували цей безцінний скарб. За ініціативою професора книгу передали до Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського.

Під час інавгурації Президента України в грудні 1991 року *Пересопницьке Євангеліє* було вперше використано як символ державності. На ньому присягав на вірність Україні Леонід Кравчук. Саме з того часу з'явилася традиція, що президенти України присягають на цій книзі. У серпні 2011 року виповнилося 450 років Пересопницькому Євангелію, і тому цей рік був оголошений Роком Української Першокниги.

3. Бесіда. Обговорення опрацьованого матеріалу за запитаннями:

Що свідчить про те, що на Русі любили й цінували книжку?

Хто створив першу книгозбірню на наших землях?

Яке письмо називалося уставом?

У чому особливість технології написання книг?

Поясніть вираз «писати з «червоного рядка».

Які вам відомі перші пам'ятки писемності?

Чому Ізборник Святослава 1073 року вважають шедевром образотворчого мистецтва?

Яка історія написання Пересопницького Євангелія?

Що вам відомо про подальшу долю цієї пам'ятки?

Коли вперше цю унікальну Українську Першокнигу було використано як символ державності?

За що ж хвалять книги?

4. Робота з портретом.

Учитель. Одним із найпомітніших історико-літературних явищ середньовіччя є літописи Київської Русі.

Розкажіть, що ви про них знаєте.

Хто були автори літописів?

Що вам відомо про «Повість минулих літ» і її автора Нестора Літописця?

Погляньте на малюнок монаха-переписувача. Традиція визначає, що це створений уявою живописця узагальнений образ Нестора Літописця. Які якості першого письменника Київської Русі зумів передати художник?

Що доповнили б ви?

Відомий український літературний критик М. Слабошпицький писав: «Хтось із великих людей сказав: «Усе минає, а слово залишається. Зникають у безвісті держави, володарі, раби, на порох розсипаються величні будівлі, вмирають дерева, пересихають ріки, гори перетворюються на купи каміння, все стає тліном і прахом, а написане слово залишається. Залишається і несе крізь час голос людської душі. Це – одне з найбільших див нашого світу. Диво написаного слова, яке пережило століття й покоління.

Ми майже нічого не знали б про давнину, якби історія не подарувала нам літописців, людей, мобілізованих словом і правдою на виконання свого обов'язку перед далекими нащадками. Літописці – посланці з далекого минулого у далеке майбутнє, зв'язківці між епохами. Здебільшого безіменні, вони анітрохи не дбали про свою славу, не прагнули залишитися в історії.

Головним для них було те, аби все, чим жили їхні сучасники, зафіксувати в слові, пронести крізь провалля часу».

Я погоджуюся із думкою нашого автора про те, що літописці (і, безперечно, монахи-переписувачі певною мірою теж), «мобілізовані словом і правдою», були першими творцями-письменниками написаної книги.

А ще, я думаю, що вам не менш цікаво буде дізнатися і про те, що рукописних книг до нас дійшло мало. Так, із XI століття – лише 33, а за чотири століття існування Київської Русі (XI–XIV) – близько півтори тисячі (хоч було їх усього майже сто тисяч!)

I варіант

До того, як люди почали писати на папері, свої думки, спостереження, враження вони фіксували на:

а) цементі; б) воді; в) піску; г) камені.

Спочатку книги писали на:

а) дерев'яних дощечках; б) шкірі-пергаменті; в) темному папері; г) папірусі.

Перші книги на Русі писали від руки, таке письмо називалося:

а) уставом; б) біблійним; в) постановою; г) малюнкове.

Книги прикрашали:

а) малюнками-мініатюрами; б) виробами з дерева; в) різнокольоровим склом; г) вишиваними закладками.

За вимогою Ярослава Мудрого скорописці перекладали на слов'янське письмо з мови:

а) візантійської; б) німецької; в) грецької; г) шумерської.

За обсягом знань, мудрістю книгу порівнюють:

а) з рідною мовою; б) з повноводною річкою; в) з густим лісом; г) з сонцем.

Письменник – це:

а) той, хто красиво вміє висловити власну думку;
б) людина, яка має обов'язково дві вищі освіти;

- в) особа, для якої літературна діяльність є професією;
- г) той, хто здатний багато говорити.

У народі кажуть: «Сонце освітлює людині шлях, а книжка дає їй...»:

- а) крила; б) багато грошей; в) промінь; г) відпочинок.

Роком Української Першокниги був оголошений...

- а) 2011 рік; б) 2012 рік; в) 2013 рік; г) 2014 рік.

Посланці з далекого минулого у далеке майбутнє, зв'язківці між епохами – це...

- а) князі; б) володарі держави; в) священики; г) літописці.

Примітка. За кожну правильну відповідь – 1 бал.

II варіант

«Сторінками» найперших книжок були: а) кленове листя; б) стіни печер;
в) дубові гілки; г) дорогоцінне каміння.

Книга на Русі завжди була у великій пошані, бо

- а) її брали у велику подорож; ^v б) вона вважалася мудрою;
- в) читаючи, люди мали тільки гарний настрій;
- г) вона дорого коштувала.

Як називався новий абзац під час письма на сторінках книг?

- а) «золотим рядком»; б) «новою думкою»;
- в) «червоним рядком»; г) темою.

Дуже витончено оформлено першу пам'ятку писемності 1056-1057 рр. під назвою:

- а) Остромирове Євангеліє; б) «Повість минулих літ»;
- в) «Апостол»;
- г) «Буквар».

За наказом Ярослава Мудрого у храмі Святої Софії було:

- а) організовано картинну галерею;
- б) створено багату бібліотеку;
- в) розпочато навчання для всіх охочих;
- г) облаштовано приймальню для іноземних послів.

На думку Ярослава Мудрого, «той, хто часто читає книги, той веде бесіду...»:

а) з Богом; б) із власним майбутнім; в) із силами природи; г) здухами.

Для того щоб писати книгу, необхідно мати:

а) багато грошей і швидкість писання;

б) гарний настрій і здоров'я;

в) терпіння і дбайливість;

г) бажання і силу волі.

Пересопницьке Євангеліє зберігається у:

а) Пересопницькому монастирі;

б) Полтавській бібліотеці;

в) Києво-Печерській лаврі;

г) Національній бібліотеці України імені В. Вернадського.

За чотири століття існування Київської Русі (XI-XIV) рукописних книг до нас дійшло...

а) півсотні; б) півтисячі; в) півтори тисячі; г) сто тисяч.

Автором першого літопису «Повість минулих літ» є:

а) протопоп Михайло Васильович Саноцький; б) архімандрит Григорій;

в) князь Ярослав Мудрий; г) Нестор Літописець.

Примітка. За кожну правильну відповідь – 1 бал.

Учитель. Та з того часу, відколи з'явилося книгодрукування (в нашій країні це сталося в XV столітті), все дуже змінилося. Друкарський верстат німця Гутенберга дозволив швидше поширювати книгу, освіту, а отже й знання. На слов'янських землях першодрукарями можна по праву вважати Святополка Фіоля, Франциска Скорину, Степана Дропана. А перші друковані книжки Івана Федорова: «Апостол», «Буквар» (1574) та Острозька Біблія (1581) – започаткували новий етап в історії культури – мистецтво книгодрукування. Друкарство поставило нові вимоги до якості книжок: технічно копійований у сотнях екземплярів друкований текст не мав містити помилок. Така увага до мови зумовила потребу появи спеціальних мовних довідників – граматик.

Словникова робота.

Граматика (грец. – «літера», «написання») – термін, який уживається в двох пов'язаних значеннях: як будова мови і як розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови.

У XVI і XVII століттях почали створювати друковані граматики, одну з яких, складену Мелетієм Смотрицьким і видану у 1619 році (а згодом із виправленнями ще двічі перевидану уже в XVIII столітті), називав «одним із своїх учителів» відомий учений світового рівня Михайло Ломоносов. Я думаю, що з тих часів бере свій початок іще одна книжка – довідкова.

6. Реклама-інсценізація.

Хлопчик. Хто знає, скільки у світі є книжок? Цього ніхто не знає, бо так їх багато. Я вже знаю, що є художні книжки, в яких розповідається про історії людського життя.

Художня книжка. Так, я – Художня Книжка. Така красуня! Вся в малюнках і така цікава. Влаштовую зустрічі з казковими героями, подорожі у світ прекрасного і про складний світ людських взаємин розказую.

Хлопчик. Знаю, що є наукові, в яких описані винаходи і досягнення науки.

Підручник. Я – Підручник, одна із таких книжок для навчання дітей, ваш перший помічник і порадник, бо у доступній для учнів формі пояснюю про все на світі у кожній галузі наук. Молодший мій братик Буквар навчив вас читати і передав мені естафету.

Хлопчик. Які ще є книжки?

Словник. Що ж ти мене, друже, не впізнав? Адже я – Словник, збірник слів в алфавітному порядку з поясненням, тлумаченням, перекладом іншою мовою. Є багато різних словників, які допомагають учитися. Це всім нам відомий орфографічний словник, який розкаже, як правильно писати слова. А ще фразеологічний словник. Він вчить правильно будувати речення і правильно вживати потрібні слова в тексті. Є словники синонімів, словники антонімів. У них теж потрібно частенько заглядати, щоб збагачувати і розвивати свою мову. А ще є перекладні словники, за допомогою яких

ми вивчаємо іноземну мову. Трохи не забув про тлумачний словник, який пояснює значення слова, тобто тлумачить його зміст.

Хлопчик. Так, згадав. Я про види словників у з уроків української мови дізнався. А от про ці дві книги я нічого не знаю.

Енциклопедія. Я – Енциклопедія. Коли ви шукатимете відомості про історію виникнення предмета, на допомогу вам можу прийти тільки я. Мені так хочеться бути з вами, коли ви готуєте уроки. Станьте моїми вірними друзями.

Довідник. Я – Довідник, для вас чудовий помічник. Я дам вам короткі відомості з певних питань. Подружимося, чи як?

Учитель. Я думаю, що кожна із представлених книг заслуговує на вашу дружбу з нею. Що ж, діти, із нашої короткої реклами-інсценівки ви, мабуть, зрозуміли, що книжка на сучасному етапі розвитку цивілізації є одним із найефективніших інструментів передачі інформації у всіх сферах людської діяльності. Останнім часом вона існує не лише в паперовому, але й у цифровому вигляді. Це електронна книжка. Але справжній дух у будь-яку книжку вселяє маг і чарівник – творець книжки – письменник.

7. Гронування-асоціювання. Доберіть ваше пояснення до слова «письменник».

Письменник – учитель, наставник, радник, мудрець, друг, людинознавець...

Словникова робота.

Письменник – той, хто пише художні твори. Особа, для якої літературна діяльність є професією. (Великий тлумачний словник сучасної української мови.)

У чому, на вашу думку, полягає письменницька робота?

Чи легко бути письменником?

Яких письменників ви знаєте?

Чи розвивається література нині?

Хто творить літературу в наш час?

Пофантазуйте, яку б ви написали книжку, якби були письменниками. Що необхідно, на вашу думку, щоб стати справжнім митцем слова?

Наскільки актуальними для нинішніх читачів є слова французького мислителя XVIII століття Дені Дідро: «Люди перестають думати, коли перестають читати»?

Як ви прокоментуєте такий вислів відомого німецького письменника Йоганна Вольфганга Гете: «Література вимагає не тільки талановитого письменника, а й талановитого читача»?

Що означає бути таким читачем?

Прокоментуйте вислів: «Сонце освітлює людині шлях, книжка дає їй крила».

Читаючи той чи той твір, ми разом із письменником фантазуємо, подорожуємо в чарівний світ казки, легенди, міфу; знайомимось з видатними історичними подіями та особами – творимо власний уявний світ.

8. Робота в групах. Подумайте над словами відомого письменника і висловіть власне ставлення до прочитаного.

«Усі хороші книжки схожі в одному – коли ви дочитаєте їх до кінця, вам здається, що все це відбулося з вами, і так воно назавжди при вас залишиться: добре і погане, захоплення, смуток, співчуття, люди і міста, і яка була погода.»
(Е. Хемінгуей)

Учитель. Я бажаю вам стати справжніми талановитими читачами, друзями книги, її поціновувачами, адже захоплення книгою передають навіть архітектори та скульптори, що створили численні пам'ятники цьому винаходу людського генія по всьому світу.

Перегляд відеопрезентації «Пам'ятники книзі».

Учитель. Символічно, що наша презентація закінчується слайдом, на якому зображена розгорнута книга, бо вона, за словами українського письменника – нашого земляка В. Базилевського, «нагадує птаха в польоті, є в цьому щось хвилююче і значуще. Розгорнута книга – як розпростерті крила. Я заглиблююсь у неї і відчуваю, що крилатію сам. Крила книги – мої крила».

А нас із вами дуже зачекалася ще одна розгорнута на партах книга – підручник з української літератури.

VII. Підсумково-оцінювальний етап

Підсумкове слово вчителя.

Кожний художній твір нас учить любити рідний край, природу; поважати батьків, дорослих; цінувати дружбу, вірність; критично ставитися до людських вад (брехня, ледарство, підступність, хвалькуватість та ін.).

Тож, щоб ваша мандрівка була цікавою, захопливою, необхідно осмислено читати художні твори, вчитися висловлювати власні думки, почуття, спостереження, виявляти активність, бажання пізнати нове й цікаве. Адже, як сказав відомий письменник Ернест Хемінгуей: «Усі хороші книжки схожі тим, що вони правдивіші за саме життя». Нехай щастить вам, юні мандрівники-книголюби!

2. Бесіда.

Які почуття ви пережили на уроці? Чи вдалося досягти поставлених цілей? Що було найцікавішим?

Як ви оцінюєте власну роботу та роботу класу? Де, на вашу думку, можете застосувати засвоєний сьогодні матеріал?

3. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів на уроці.

Домашнє завдання варто дати диференційовано, зокрема:

Обов'язкове:

Написати творчу роботу на одну із тем: «Моя улюблена книжка», «Мій улюблений літературний герой», «Подорож із улюбленим героєм сторінками книжки», «Я потрапив у книжку і ...».

Написати відгук на прочитану книгу для дітей, написану сучасним автором.

Підготувати розповідь про домашню бібліотеку.

За бажанням:

Оформити рукописні книжечки, стилізовані під старовину, записавши туди прислів'я, приказки, вислови відомих людей про книгу.

Дібрати інформацію про головні календарні обряди українців (за вибором).

Отже, сучасна патріотична лірика є ефективним засобом формування читацьких інтересів старшокласників, оскільки поєднує актуальний зміст, художню цінність і потужний виховний потенціал. Цілеспрямоване використання різноманітних методів і форм роботи з поетичним текстом забезпечує розвиток стійкої мотивації до читання, формування читацької культури та усвідомлення ролі літератури в особистісному й громадянському становленні молоді.

3.2. Розвиток літературно-творчих здібностей учнів старших класів на уроках позакласного читання

Під читацькою культурою ми розуміємо певний рівень сформованості низки читацьких умінь і навичок: потребу в читанні, стійкий інтерес до нього; читацька ерудиція; навички читання, уміння виразного читання; здатність до сприймання творів різних жанрів; початкові бібліографічні знання (уміння користуватися каталогом, розуміти анотацію); необхідний рівень теоретико-літературних знань; творчі здібності; уміння оцінки й інтерпретації; мовленнєві уміння.

Спеціальні уроки, відведені для бесід з учнями за самостійно прочитаними художніми творами, з'явилися в практиці загальноосвітніх шкіл у програмах з літератури понад півстоліття назад. Відтоді накопичено великий досвід організації уроків з позакласного читання, Узагальнено теоретичні положення щодо їх методики, типології й специфіки змісту, мети та структури.

Метою уроків позакласного читання є розширення читацького кругозору учнів, вироблення уміння застосовувати знання, отримані на основних уроках, у новій навчальній ситуації. Такі «уроки не передбачають поглибленої роботи з художнім текстом, їх завдання – це з'ясування читацьких вражень, розвиток

самостійності роздумів і оцінювань» [43,с. 50]. Саме на уроках позакласного читання доречні прийоми: інсценування, театралізація, конференції, диспути, концерти тощо. «Людину все життя супроводить художнє слово, починаючи від материних колискових, від бабусиних та дідусевих казок про різних звірят та птахів, про всілякі дивовижні пригоди», – зазначив в одному з виступів перед широкою аудиторією відомий український письменник Ю. Збанацький.

Отже, читач «починається з дитинства». Виникають питання: «Яким він має бути? Вдумливим? Тонким? Чутливим?». І саме дитячою літературою треба його ростити, пестувати, готувати до сприйняття дорослої і класичної літератури.

Від учителя-словесника, безперечно, вирішальною мірою залежить формування літературних смаків його вихованців, їх уміння дати художньому твору правильну ідейно-естетичну оцінку, яка б ґрунтувалася не лише на безпосередньому сприйнятті, а й на аналізі твору, вмінні свідомо й аргументовано визначати його ідейно-художню якість. Підлітки вбирають у себе і осмислюють навколишній світ, звертаючись до нього передовсім серцем. Від того, наскільки збагатиться їхній духовний світ, залежить майбутнє держави.

Коло інтересів учнів змінюється у підлітковому віці. Стан душевної рівноваги, самооцінки визначається ставленням до них ровесників, стосунками поміж однокласниками. Спілкування з однолітками стає важливою умовою пізнання світу і самопізнання. Вони більше цінують думку ровесників, аніж дорослих, менше зважають на оцінки вчителів і зауваження батьків. Якщо в початковій ланці переважає потяг до казкових історій, то в підлітковому віці зростає потреба пізнати дійсність. Вдовольнити запити у цьому віці можуть художні твори, в яких є приклади відваги, мужності, винахідливості, героїчних вчинків і поведінки. Висока пізнавальна активність, прагнення зіставити прочитане у творах із власним життєвим досвідом – основні ознаки ставлення підлітків до художніх творів.

Проведене анкетування серед учнів Тернопільського ліцею «Школа Майбутнього» засвідчило, що у цьому віці найбільш популярні твори

пригодницької тематики з динамічною фабулою, книги, в яких розповідається про незвичайні вчинки та несподівані ситуації.

Анкета читача-учня містила такі запитання:

1. У якому класі ти навчаєшся?
2. Що ти робиш у свій вільний час?
3. Якою мовою ти любиш читати книги?

Завдяки проведеному анкетуванню з'ясувалося, що читання дітей залежить також і від вимог чинних шкільних програм.

Чи читаєте ви художні історичні твори? На це запитання відповідало 28 респондентів-учнів. 59,3% опитаних відповіли, що читають прозові твори; 24% – поезію; 13% – драматургію; 3,2% – публіцистику; 0,5% – не відповіли на поставлене запитання.

Щодо відповіді на запитання анкети: *«Які саме історичні твори найбільш популярні серед учнів?»* погляди респондентів-учителів розійшлися. На думку вчителів, серед підлітків популярні поезія Т. Шевченка, повісті М. Гоголя, В. Скотта, А. Кашенка тощо.

Що ж нині читають наші учні? Яким художнім творам надають перевагу?

Учні називають переважно ті твори письменників, які на час проведення анкетування вивчали за чинною шкільною програмою. До першої десятки найбільш популярних книг увійшли: «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Айвенго» В. Скотта, поезія Т. Шевченка та інші.

Учні основної ланки загальноосвітньої школи відповідно до свого віку схильні до роздумів над проблемою на різних рівнях: на рівні емоцій, зрозумілих їм; на рівні загальних уявлень про індивідуальність людини, якщо вона пов'язана з проблемою; на інтуїтивному і логічному рівнях – що буває рідко; також зрідка – включення будь-яких асоціацій і уявлень під час роздумів на поставлене запитання з приводу прочитаного художнього твору. Спільним для цього віку є ступінь довіри до світу художньої дійсності.

Показати специфічну особливість літератури як поетичної пам'яті народу є одним із завдань позакласного уроку літератури. Художня література про

історію, побут, традиції Запорозької Січі ознайомлює школярів з духовними здобутками; сприяє перетворенню духовних цінностей, закладених в історичних творах, в індивідуальний досвід учня; збагачує читацький досвід школярів, виробляє критерії аналізу творів мистецтва; виховує в учнях повагу до культурної спадщини інших народів; формує вміння сприймати українську культуру в контексті світового розвитку.

Є кілька «шляхів вивчення художніх творів на уроках і в позаурочний час: системний підхід до використання творів позакласного читання на уроках різного типу і різних етапів вивчення теми (традиційні п'ятихвилинки, коротенькі огляди новинок літератури, індивідуальні і групові завдання на літературному матеріалі поза програмою); організація самостійної дослідницької роботи учнів основної ланки з цієї рубрики передбачає вихід на позакласне читання і можливим, але не обов'язковим включенням результатів цієї роботи до основних уроків за шкільною програмою» [76, с. 24].

Отже, звертання до художніх творів з позакласного читання на початковому етапі уроку передбачає ілюстрації до розповіді про письменника, обмін враженнями про прочитане, огляд нових книг, які з'явилися у продажу тощо.

3.3. Урок позакласного читання – виховання освіченої і всебічно розвиненої особистості

Посилити ідейно-патріотичний та морально-естетичний вплив художньої літератури на учнів можна за умов взаємозв'язку класної роботи і самостійного позакласного читання, цілеспрямованого формування у школярів умінь самостійно поповнювати свої знання, виробляти правильні оцінні судження. Цьому покликані сприяти і уроки позакласного читання.

Актуальність цієї теми полягає в необхідності проведення уроків позакласного читання в кожному класі. Ці уроки кожен учитель планує

індивідуально, виходячи з умов класу та наявності необхідної літератури. Іноді вчитель (особливо молодий) постає перед проблемою вибору теми уроку та твору для обговорення.

Одна з цілей вивчення літератури в школі, як зазначено в «Концепції літературної освіти», є «формування читацьких якостей учня: емоційності, розвиненої відтворюючої і творчої уяви; здатності до співпереживання, естетичної насолоди; вміння «читати словесні образи, бачити художню деталь, сприймати твір у його художній цілісності та єдності, осмислювати створені ним характери, конфлікти, ідеї, позиції, усвідомлення індивідуальності письменника; самостійності та обґрунтованості оцінок, уміння зіставляти, аналізувати й оцінювати твори і творчість письменників; володіння навичками усного і писемного мовлення» [57, с. 60].

Учні повинні читати не лише рекомендовані програмою твори для обов'язкового вивчення, а й інші. Це – позакласне читання.

Позакласне читання є одним із важливих шляхів літературного розвитку і морально-естетичного виховання учнів. Воно «передбачає свободу вибору для учня, адже світ художніх книжок надзвичайно багатогранний і різноманітний. Таке читання передбачає також варіантність уроків, являє собою багату скарбницю для саморозвитку» [43, с. 49].

Проблема позакласного читання цікавить науковців уже давно. Цій проблемі присвячені праці відомих методистів М. Рибнікової, В. Неділька, Н. Волошиної, Є. Пасічника та ін.

У методичних розвідках, що з'явилися в останні десятиріччя, по-різному оцінювали характер і специфіка уроку позакласного читання.

Одні дослідники специфіку такого уроку вбачають в особливій атмосфері спілкування вчителя й учнів, інші – в темпах уроку, в обсязі матеріалу, що розглядається, і в методиці його подання уроку, ще інші – у змісті й основній меті уроку – розвитку самостійності читання.

Уроки позакласного читання «не повинні замінювати уроки літератури, а лише доповнювати один одного, розширюючи і збагачуючи літературний

кругозір дітей. Вони повинні бути своєрідним святом для учнів, викликати в них природну потребу обмінятися думками з приводу прочитаного, зацікавити читанням тих, хто читає з неохотою» [43, с. 49].

Уміле керівництво позакласним читанням художньої, науково-популярної і критичної літератури стимулює самостійне читання учнів, сприяє освітньому, культурному і творчому розвитку школяра.

Які ж організаційні форми керівництва позакласним читанням?

Маємо велику кількість методів і прийомів навчально-виховної роботи. Позакласне читання перебуває на їх «стику» і має свою специфічну форму – урок позакласного читання.

За нині чинними програмами на уроки позакласного читання у 5–10-х класах відведено по 4 години на рік (по 2 години на семестр) [96].

У кожному класі передбачено ще 8 годин резервного часу (в межах 70 годин основного часу) на вивчення програмних творів [96]. Цей час можна також використовувати (на розгляд учителя) на уроки розвитку мовлення, уроки-семінари чи уроки-диспути, екскурсії, читацькі конференції тощо.

Залучити учнів до самостійного читання творів нині дуже важко. Художня література поволі втрачає свої позиції, поступаючи телебаченню та комп'ютерам, однак варто зазначити, що кінофільми з телеекранів не завжди високоякісні і національно-патріотичні, в переважній своїй більшості закордонні кінострічки низькопробні.

Великою проблемою, особливо в сільських школах, є відсутність в шкільних та сільських бібліотеках самих текстів літератури (навіть пропонованих програмою для текстуального вивчення, не кажучи вже про потрібні твори для позакласного читання). А в хрестоматійних шкільних підручниках більшість текстів подається скорочено, що не дає учням змоги отримати цілісного і повного уявлення про твір.

Негативному ставленню переважної більшості молоді до гуманітарної освіти сприяє й соціальне розшарування в суспільстві. Діти стають свідками нехтування мораллю, переваги сили грошей і влади над людяністю і

порядністю, байдужості деяких представників влади до проблем народу і молоді зокрема.

Учитель за таких умов опинився в ситуації, коли пропаговані ним на уроках загальнолюдські та національні ідеали і цінності вступають у непримиренний конфлікт з дійсністю, яка часто виявляється сильнішою за проголошені педагогом ідеї. Здебільшого продовжують навчання у ВНЗ лише ті діти, чий батьки мають змогу оплачувати їх навчання. Дуже часто це не найкращі учні школи.

Шкільні програми надто перевантажені. Створюється дисбаланс між змістом літературної освіти і навчальним часом учня, і це позначається на поступовій втраті його інтересу до творів художньої літератури.

Ось чому виникає нагальна потреба запровадження таких методів навчання, які б виробляли в учнів уміння самостійно навчатися, критично мислити, здатність до самопізнання і самореалізації особистості у різних видах творчої діяльності.

Спрямовуючи читацькі інтереси дітей, потрібно враховувати особливості учнівського колективу. Що старші учні, то помітніші зміни його структури. Серед п'ятикласників люблять поспілкуватися в середньому 58 %, замкнених у собі – 27 %, змішаного типу – 15 %. У сьомому класі відбувається кількісне вирівнювання перших двох груп. В одинадцятому класі контактний тип відсувається на останнє місце (27 %), а замкнений тип тут домінує. До того ж в одинадцятому класі кількість учнів, що люблять обмінюватися думками щодо прочитаного безпосередньо з учителем, у вісім разів менша, ніж у молодших класах (всього 2 %).

З віком простежується тенденція до зниження невимушеного спілкування з учителем. «Зміна цих потреб зумовлюється багатьма особливостями і закономірностями розвитку дитини. Скажімо, підліток ще не вміє як слід розібратися в істинності чи хибності своїх суджень. Він може зробити це лише за допомогою інших людей, а тому і прагне вступити в контакт із ними» [40, с. 28].

Учні старших класів мають природну потребу поговорити про прочитані твори не тільки з учителем, але й безпосередньо з ровесниками. Тому у старших класах насамперед потрібно застосовувати ті форми роботи, які сприяють всебічній активізації дітей. Тут варто широко практикувати виконання учнями найрізноманітніших самостійних робіт: підготовка виступів на читацьких конференціях, написання рецензій та відгуків на прочитану книгу до шкільної літературної газети, допомога у складанні сценаріїв вечорів відпочинку та літературних свят у школі тощо.

Деякі учні і самі пробують писати власні твори. А тому на уроках варто (відповідно до теми уроку) пропонувати їм познайомити з ними своїх ровесників, почути від них справедливую оцінку своїх починань.

Позакласне читання – поняття багатоскладове. «Сюди входить: ознайомлення учнів із творами, рекомендованими програмою і розширене читання творів письменника, творчість якого вивчається за програмою» [43, с. 50]. Цими двома видами позакласного читання керує вчитель, проводить їх відповідно до програми з літератури. Існує ще одна форма позакласного читання – «стихійне». Це самостійне читання творів, які їм подобаються. Воно майже не кероване, але в такому читанні найяскравіше виявляються смаки читача, спрямованість зацікавлень особистості, її внутрішній світ. Та не кожен твір здатен позитивно вплинути на дитину. Від того, що читають і як читають наші діти, залежить їхній загальний розвиток, естетичні смаки, моральні якості.

З метою вивчення читацьких інтересів учнів досвідчені вчителі на початку навчального року (на вступних уроках) проводять **анкетування** такого змісту:

1. Які художні твори ви прочитали протягом канікул?
2. Ваш улюблений письменник.
3. Які твори ви прочитали за останній рік?
4. Поезію яких авторів ви любите?
5. Які герої художніх творів вас найбільше приваблюють?
6. Які твори ви рекомендували б прочитати іншим?

Таке анкетування дає можливість проаналізувати коло читацьких інтересів учнів, їх бажання. Спостереження дають змогу зробити висновок, що відповідно до того, яке місце займає художня література в загальному контексті життєдіяльності, учнів можна поділити на три типи.

Перша група охоплює дітей з низькими читацькими інтересами, для яких читання не є важливою життєвою потребою. В основному такі учні читають лише твори, передбачені шкільною програмою, і то швидше з примусу, ніж з власної ініціативи.

Друга група – діти із середнім рівнем розвитку читацьких інтересів. Вони мають потребу в читанні, хоча й недостатньо яскраво виражену.

Третя група – це діти з високим рівнем читацьких інтересів, які читають багато і систематично.

На основі отриманих даних, а також враховуючи рекомендації програми, де вміщено рекомендовані списки літератури для кожного класу, та проаналізувавши наявність і кількість книг в бібліотеках, досвідчені вчителі складають списки рекомендованої літератури на кожен клас (поміщають їх у класних куточках).

Наприклад:

10 клас

1. У. Самчук. «Волинь».
2. І. Багряний. «Огненне коло».
3. О. Гончар. «Прапороносці», «Людина і зброя».
4. Б. Лепкий. «Мазепа».
5. Р. Федорів. «Єрусалим на горах».
6. П. Загребельний. «Євпраксія», «Диво» (розділи).
7. І. Білик. «Меч Арєя».
8. В. Дрозд. «Катастрофа».
9. В. Шевчук. «Дім на горі».
10. Є. Гуцало. «Мертва зона».
11. О. Богачук. «Цвіт роси».

Такі списки допомагають учням правильно вибирати і читати книги відповідно до свого віку і розумового розвитку. Результати анкетування свідчать, що іноді діти знайомляться з окремими художніми творами передчасно. Наприклад, дехто з п'ятикласників прочитав такі твори, як «Чотири броди» М. Стельмаха, «Євпраксія» П. Загребельного; із шестикласників – «Лісова пісня» Лесі Українки, «Кайдашева сім'я» І. С. Нечуя-Левицького тощо.

Вивчення і цілеспрямоване корегування читацьких інтересів учнів, намагання охопити більшу кількість творів, які самостійно прочитані дітьми, породило й різноманітні організаційні форми – уроки-конкурси, уроки КВК, уроки-вікторини, уроки-конференції, уроки-диспути та ін. Так, наприклад, у 5 класі після вивчення розділу «Усна народна творчість» можна провести урок-конкурс на кращого розповідача української народної казки, після читання літературних казок – урок КВК за казками О. Іваненко.

У 10 класі після вивчення поеми В. Сосюри «Мазепа» доцільно провести читацьку конференцію «Крик Івана Мазепи» (за трилогією Б. Лепкого «Мазепа» та І. Борщака «Мазепа»).

У старших класах слід навчати учнів під час підготовки до уроків літератури використовувати критичну літературу. Вони можуть списувати чи конспектувати окремі абзаци з критичної статті, а також відповідати на запитання за змістом.

Уміння працювати з критичною літературою – це теж один з елементів культури позакласного читання. Адже критична література допомагає читачеві з'ясувати цінність твору, виділити найголовніше, відчувати його глибину, правильно зрозуміти події, вчинки героїв, їх характери, скласти власну думку про прочитаний твір.

Однак читати твори критичної літератури, треба тільки після ознайомлення з художнім твором. Одна із важливих умов роботи з критичною літературою. Бо хіба зможе школяр зрозуміти твір, не прочитавши його? Звичайно, ні. У письмовому творі чи в усній відповіді учень буде використовувати чужі фрази, але не зрозуміє всього того, що відтворив

письменник. Лише після того, коли вдумливо прочитано твір, можна приступати до вивчення критичної літератури про нього.

Наприклад, у 10 класі варто опрацювати статті І. Франка «Леся Українка», В. Стуса «Феномен доби» (про П. Тичину). В 11 класі – М. Бажана «Майстер залізної троянди» (про Ю. Яновського), І Семенчика «Життєпис Олександра Довженка» та ін.

У школі проводяться як уроки, так і позакласні заходи з літератури. Готуються літературні свята, наприклад: про життя і творчість поета-земляка в. В. Вихруща, Шевченківське свято «Любові пам'ять незабутня» (жінки у драмі кохання Шевченка), «Твої листи пахнуть зів'ялими трояндами» (про Лесю Українку і Сергія Мержинського) та ін.

Готуючись до позакласних заходів, учні збирають цікаві матеріали про письменників та поетів, вивчають напам'ять їх твори чи уривки з них. А після пишуть замітки до газети, діляться враженнями.

Загальна мета літературної освіти в сучасній школі, як зазначено в програмі, ввести учнів у світ прекрасного, прилучаючи до національного і світового мистецтва слова в його взаємозв'язках із мовою, історією, музикою, живописом, архітектурою, до духовних надбань видатних письменників; виховувати потребу в читанні, інтерес до художнього слова, високі естетичні смаки, здатність творчо сприймати прочитане; сформувати на цій основі правильне розуміння національних і загальнолюдських цінностей і цим сприяти вихованню духовно багатого, щиро відданого своєму народові громадянина незалежної України. Отже, українська література як шкільний предмет водночас має виконувати кілька рівноцінних функцій, серед яких виділяють естетичну, пізнавальну і виховну.

У нових програмах для 11-річної школи для кожної теми уроку передбачено зміст навчального матеріалу, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, а також додатки про міжпредметні зв'язки та мистецький контекст до нього. Про це повинен пам'ятати вчитель, плануючи та проводячи й уроки позакласного читання.

Отже, ми бачимо, що провести урок літератури (у тому числі й уроки позакласного читання) без зв'язку з уроками історії, живопису, музики в наш час просто неможливо. Такі уроки легше запам'ятовуються учням, сприяють їх естетичному вихованню.

Однак неправильним було б вбачати виховання естетичних потреб, навичок, смаків лише в ознайомленні з якимось мінімумом творів мистецтва і в умінні орієнтуватися в літературі, живописі, музиці. Є люди, які читають поезію, прозу, відвідують кінотеатри, театри, виставки, але далекі від справжньої естетичної культури.

Про естетичну вихованість людини можна говорити тоді, коли естетичні погляди й смаки стали частиною її психічного складу, коли вони впливають на норми її поведінки, ставлення до праці, товаришів, на характер життєвих прагнень та ідеалів.

Отже, уроки літератури, музики, образотворчого мистецтва, етики покликані формувати в учнів високі естетичні смаки, вміння не лише сприймати, відчувати і правильно оцінювати прекрасне в суспільному житті, в явищах мистецтва, а й активізувати творчу діяльність дітей, виробляти й удосконалювати вміння та бажання самим створювати прекрасне. Чудово про це сказав Є. Пасічник: «Всі струни, якими володіє автор художнього твору, знаходяться в серцях читачів. Інших струн у автора немає. І залежно від якості гри на цих струнах вони відлунюють у душах людей то глухо, то дзвінко, то голосно, то тихо» [85, с. 37].

Випускник сучасної школи, аби бути успішним в житті, повинен уміти самостійно працювати з великим обсягом інформації (знаходити її, аналізувати, робити узагальнення, зіставляти з аналогічними або альтернативними варіантами тощо), критично і творчо мислити, бути комунікабельним.

«З огляду на це, – зазначає А. Фасоля, – метою освітнього процесу стає не окреслення кола необхідних знань, умінь і навичок, а розвиток особистісних можливостей учня, формування його компетентностей, тобто базованих на знаннях, схильностях, досвіді, цінностях власних здатностей вирішувати

практичні завдання та діяти в нестандартних ситуаціях. Це може запропонувати особистісно зорієнтоване навчання, яке створює умови для виявлення інтересів, нахилів, пріоритетів школяра і надає можливість реалізуватись у різних видах діяльності» [130, с. 13].

Як і всі уроки літератури на сучасному етапі, урок позакласного читання повинен бути особистісно зорієнтованим. На такому уроці учитель:

- спирається на суб'єктний досвід учня (з'ясовує його ціннісне ставлення до виучуваного матеріалу і відповідно до цього вибудовує мотивацію, планує діяльність);

- організовує навчання на суб'єкт-суб'єктній основі (дає учневі реальну змогу обирати зміст занять, цілі й форми опрацювання навчального матеріалу, оволодівати діяльнісними вміннями, цілевизначенням, плануванням, рефлексією, оцінюванням);

- забезпечує діяльнісний підхід до організації навчального процесу (школяр навчається самостійно здобувати знання і застосовувати їх).

Щоб допомогти учням вчитися самостійно, перші уроки літератури варто провести у шкільній бібліотеці. На них слід показати учням чарівний світ книг, навчити орієнтуватися в ньому, знаходити потрібну книгу, вчити правильно нею користуватись.

У мовно-літературному кабінеті варто оформити стенд «Умій працювати з книжкою», де подати пам'ятки читачеві. Такі пам'ятки на уроках літератури лежать і на партах учнів.

Цікавою формою роботи у 5-му класі є дитячий ранок у формі усного журналу «Подорож в Країну Королеви Книги». Учні повинні самостійно зробити висновок: «Хто багато читає, той багато знає».

Щоб досягти поставленої мети, на уроках учитель повинен дбати про збагачення свого методичного арсеналу такими формами і методами роботи, які забезпечували б перетворення учня на суб'єкт навчальної діяльності, сприяли побудові навчального процесу на діяльнісній основі. Учитель і учні повинні бути співтворцями уроку.

Отже, учитель на уроках української літератури повинен зацікавити учня художнім твором як явищем мистецтва слова, специфічним «інструментом» пізнання світу і себе в ньому; прищеплювати і утримувати бажання читати; формувати гуманістичний світогляд; читацьку культуру; розвивати естетичні смаки.

У процесі організації позакласного читання необхідно дотримуватися принципів національного спрямування читацьких запитів дітей; диференційованого підходу до окремих учнів, врахування їх інтересів, особливостей сприймання художньої літератури, наявності необхідних умінь і навичок; постійного звернення на уроках і позакласних заходах до їх читацького досвіду, стимулювання активності та ініціативи; урізноманітнення форм роботи, що практикуються на уроках позакласного читання і дають змогу постійно обмінюватися думками щодо прочитаного.

Отже, робота на уроках української літератури варто спрямовувати на постійну творчу співпрацю, діалог учня з художнім твором, давати широкий простір для самостійного сприйняття та осмислення учнем літератури як явища мистецтва.

ВИСНОВКИ

Технологія розвитку читацької діяльності старшокласників – це багатомірний процес взаємодії вчителя з учнями під час вивчення української літератури, що відбувається в конкретних психолого-педагогічних умовах із використанням на певних етапах розвитку читацьких умінь і навичок школярів такої сукупності методів, прийомів, видів, форм і засобів навчання, яка сприятиме формуванню широкої читацької культури особистості.

Розвиваючи читацьку діяльність школярів необхідно дотримуватись принципів: цілісності (представляє єдність мети, змісту, методів, засобів і форм вивчення української літератури); адаптації (потребує пристосування процесу вивчення української літератури до особистості старшокласника, його вікових та індивідуальних читацьких потреб та інтересів); рухливості (забезпечує можливість модернізації змісту навчання); контролю (передбачає аналіз досягнутих результатів на всіх етапах читацької діяльності з можливим корегуванням методів, засобів та форм навчання).

Технологія розвитку читацької діяльності виконує такі функції: когнітивну (засвоєння літературних знань); мотиваційну (формування мотивів звернення до читання); аксіологічну (виявлення духовно-ціннісного потенціалу прочитаного); рецептивну (пізнання світу та себе через прочитане); комунікативну (здійснення діалогу між автором тексту і читачем під час читання); естетичну (забезпечення сприйняття літературного твору як мистецького явища); проєктувальну (усвідомлення і формулювання мети навчання, вибір засобів її досягнення); корегувальну (подолання наслідків впливу низькопробної літератури, формування вміння розмежовувати високохудожню літературу і масову).

Розвиток читацької діяльності учнів забезпечується цілою низкою психолого-педагогічних умов: урахування типологічних (вікових) особливостей сприйняття школярами художнього твору; дотримання в навчально-виховному процесі принципів індивідуалізації, емоційності, адаптивності, психологічної

комфортності, самоорганізації, проблемності і колективності; урахування початкового рівня читацької культури школярів, їхніх мотивів звернення до книги і читацьких потреб; прогнозування результатів педагогічного впливу системи розвитку читацької діяльності; варіативність методів, прийомів, видів, форм і засобів навчання в процесі вивчення української літератури; пріоритет інноваційних технологій навчання; інтегроване використання індивідуальних і групових методів і форм навчальної діяльності, класної і позаурочної роботи.

Серед критеріїв сформованості читацьких умінь і навичок школярів доречно виділити такі блоки показників: інтелектуально-пізнавальні (репрезентують загальний рівень літературного розвитку учнів, систематизованість і глибину їхніх літературних знань); рефлексивні (розкривають процеси самопізнання особистості під час читання); мотиваційні (відображають цільові настанови школярів, їхні мотиви звернення до художнього твору); дієво-практичні (забезпечують реалізацію набутих знань у процесі дієво-практичної діяльності).

Розробка і впровадження в процес шкільної літературної освіти комп'ютерних технологій навчання, спрямовані на підвищення інтересу до читання художніх творів.

Вважаємо, що доцільно до шкільних навчальних планів увести факультативний курс «Основи сучасного бібліотечного пошуку в системі Інтернет».

Отже, розв'язання проблеми розвитку літературно-творчих здібностей здобувачів освіти під час вивчення патріотичної лірики можливе за умови комплексного поєднання особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів, активного використання творчих, інтерактивних і проєктних методів навчання, а також створення сприятливого емоційно-психологічного клімату. Такий підхід забезпечує не лише ефективне засвоєння навчального матеріалу, а й сприяє формуванню творчої, національно свідомої особистості, здатної до глибокого осмислення художнього слова та власного громадянського вибору.

Важливу роль у цьому процесі відіграє емоційно-психологічна атмосфера уроку, яка має забезпечувати відкритість, довіру та повагу до особистісних переживань старшокласників. Патріотична лірика часто торкається складних і болісних тем, пов'язаних із війною, втратою, жертвністю, тому вчитель має виступати не лише організатором навчального процесу, а й модератором емоційного діалогу, сприяючи формуванню емпатії та моральної стійкості учнів.

Технологія розвитку читацької діяльності старшокласників – це багатомірний процес взаємодії вчителя з учнями під час вивчення української літератури, що відбувається в конкретних психолого-педагогічних умовах із використанням на певних етапах розвитку читацьких умінь і навичок школярів такої сукупності методів, прийомів, видів, форм і засобів навчання, яка сприятиме формуванню широкої читацької культури особистості.

Узагальнюючи досвід учителів-практиків Тернопільського ліцею «Школа Майбутнього», приходимо до висновків, що, розвиваючи читацьку діяльність школярів, необхідно дотримуватись принципів: цілісності (представляє єдність мети, змісту, методів, засобів і форм вивчення української літератури); адаптації (потребує пристосування процесу вивчення української літератури до особистості старшокласника, його вікових та індивідуальних читацьких потреб та інтересів); рухливості (забезпечує можливість модернізації змісту навчання); контролю (передбачає аналіз досягнутих результатів на всіх етапах читацької діяльності з можливим корегуванням методів, засобів та форм навчання).

Отже, розвиток літературно-творчих здібностей старшокласників під час вивчення патріотичної лірики (зокрема, рекомендуємо на уроках позакласного читання в старших класах закладів загальної середньої освіти вивчати поезію митців-воїнів – Г. Бабича, С. Буля, П. Вишебаби, Б. Гуменюка, А. Дроня, Є. Жарікової, В. Запеки, В. Карпиленко, М. Кривцова, П. Маги, Ю. Матевощука, М. Микуся, О. Положинського, В. Пузіка, Ю. Руфа тощо) є складним і багатогранним процесом, що поєднує інтелектуальний, емоційний та ціннісний компоненти. Цілеспрямоване використання сучасних методів і форм

роботи з поетичним текстом забезпечує не лише глибоке засвоєння навчального матеріалу, а й сприяє становленню творчої, національно свідомої особистості, здатної до самовираження та відповідального громадянського вибору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандура О., Волошина Н. Українська література. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–11 класи. Київ: Шкільний світ, 2001. 158 с.
2. Бондаренко Г. Метод проєктів як засіб удосконалення методичної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ: Вид-во Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2012. № 24 (259) грудень. Ч. II. С. 102–110.
3. Бритикова Г. В. Метод проєктів як сучасна педагогічна технологія. *Управління школою*. 2008. № 7. С. 26–28.
4. Варзацька Л. Проєктна діяльність у системі компетентнісної мовної освіти. *Дивослово*. 2012. № 9. С. 7–9.
5. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підруч. для педагогів. Київ: Укр. Вид. спілка, 1997. 415 с.
6. Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами: монографія. Київ: ВПЦ «Тираж», 2005. 379 с.
7. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Антологія. Львів: Вид-во Старого Лева; Варшава: Нова Польща. 2022. 440 с.
8. «Вічність трива цей день...» Художні хроніки війни / за ред. М. Жулинського; упоряд.: Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Головань, Н. Герасименко, А. Матющенко. Тернопіль: Джура, 2023. 444 с.
9. Виноградов О. Тести як соціальна інновація в Україні. Електронний ресурс. Режим доступу: www.fulbrifht.org.ua
10. Власова В. Формування патріотичних почуттів учнів засобом комплексу мистецтв. *Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю*. 2016. Київ: Основа. С. 70–74.

11. Воевідко Л. Самостійна робота студентів у професійному становленні. *Організація самостійної роботи студентів у контексті підвищення якості освіти: особистісний вимір*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції 10 – 11 квітня 2014 р. Донецьк: Азов'є, 2014. 230 с.
12. Воевідко Л. Самостійна робота студентів: стрижнева компонента фахової підготовки. *Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 4–6.
13. Волошина Н. Уроки позакласного читання у старших класах. Київ: Рад. школа, 1998. 174 с.
14. Гаврилюк Г. Підготовка вчителів у післядипломній освіті до реалізації проєктно-технологічного підходу в трудовому навчанні учнів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Херсон, 2016. 23 с.
15. Галич О. Письменницькі мемуари в школі. Луганськ: Знання, 1999. 146 с.
16. Глотова І. Використання інтерактивних методів в організації самостійної роботи студентів-філологів з української літератури. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 17. С. 42–46.
17. Головка Н. Самостійна робота як складова навчального процесу у вищій школі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка*. 2015. Вип. 2. С. 19–22.
18. Голоси. Антологія військових письменників / упорядкув. Т. Пилипець. Київ: ФОП Степурін Ігор Миколайович, 2023. 260 с.
19. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
20. Городиський М. Функціонування індивідуалізованої системи навчання шляхом самостійної роботи студентів-філологів. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2012. № 36. С. 90–95.
21. Градовський А. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія та методика: методологія та методика. Черкаси: Брама, вид. Вовчок О. 2003. 292 с.

22. Гуменюк Б. Вірші з війни. <https://www.litlib.net/bk/99370/read>
23. Гура О. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект: монографія. Запоріжжя: ГУ «ЗІДНУ», 2006. 332 с.
24. Дацків І. Особливості організації самостійної роботи студентів-філологів у відповідності із Болонськими вимогами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2011. Вип. 20. С. 25–27.
25. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібн. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
26. Дрогомерецька О. Самостійна робота студентів у світлі інноваційних технологій. *Вісник проблем біології і медицини*, 2016. Вип. 4 (2). С. 140–142.
27. Дроздова І. Методика викладання, педагогіка та психологія вищої освіти: навч. посіб. Харків: ХНАМГ, 2008. 142 с.
28. Дроздова І. Університетська освіта: навч. посібник. Харків: ХНАМГ, 2013. 212 с.
29. Дронь А. Тут були ми [Текст]: поезія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 112 с.
30. Дронь А. Гемінгвей нічого не знає [Текст]: коротка проза Львів: Видавництво Старого Лева, 2025. 168 с.
31. Друзь І. Самостійна робота студентів як важливий чинник професійної підготовки майбутніх фахівців. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*, 2011. № 30–31. С. 127–133.
32. Дьюї Д. Демократія і освіта. Львів: Літопис. 2003. 294 с.
33. Закон України «Про вищу освіту». *Урядовий кур'єр*, 2002. № 16. С. 3–15.
34. Запека В. Бабах на всю голову. Вид. 2-ге Харків: Віват, 2025. 192 с.
35. Запека В. Герої, херої та не дуже. Івано-Франківськ: Видавництво «Магура», 2025. 352 с.

36. Зорочкіна Т. Дослідницький підхід в організації самостійної роботи студентів-філологів при виконанні індивідуальних навчально-дослідних завдань. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2012. Ч. 3. С. 90–95.

37. Ізбаш С. Проектна діяльність як фактор соціально-професійної адаптації студентів педагогічного університету: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2007. 20 с.

38. Ісаєва Г. Метод проектів – ефективна технологія навчання учнів сучасної школи. Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: практико-зорієнтований збірник / керів. авт. кол. С. М. Шевцова, наук. керів. і ред. І.Г. Єрмаков. Київ, 2003. С. 207–211.

39. Ісаєва О. Дискусія – один із найефективніших засобів формування читача. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2001. № 5. С. 20–21.

40. Ісаєва О. Ілюстрації до художніх творів і проблема формування читача. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 1998. № 8. С. 28–32.

41. Ісаєва О. Організація сімейного читання як фактор формування читача. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 1998. № 7. С. 37–39.

42. Ісаєва О. Орієнтовна програма уроків розвитку мовлення у процесі вивчення зарубіжної літератури у 5-11 класах. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2000. № 3. С. 29–36, № 4. С. 29–36.

43. Ісаєва О. Позакласне читання як засіб формування читача. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 1999. № 8. С. 48–51.

44. Ісаєва О. Теоретичні засади системи формування читача і вміння використовувати інтереси сучасних школярів. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 1998. № 4. С. 2–6.

45. Ісаєва О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. 380 с.

46. Енциклопедія освіти. Акад. наук України; відп. В. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
47. Єрмаков І. На шляху до школи життєвої компетентності: проєктний підхід. Метод проєктів: традиції перспективи, життєві результати: практико-зорієнтований зб. Київ: Департамент, 2003. С. 15–29.
48. Календарно-тематичне планування з української літератури. 5–11 класи // О. І. Когут, М.М. Кондирєва, Н. Ю. Біловус. Тернопіль: СМП «Тайп», 2014. 140 с.
49. Капран С. Самостійна навчальна робота студентів – особлива система умов навчання, яку створює викладач. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 2012. № 6 (1). С. 38–43.
50. Кечик О. Застосування інноваційних педагогічних технологій при організації самостійної роботи студентів педагогічного коледжу. *Науковий вісник Донбасу: електронне наукове фахове видання*. 2013. № 1 (21). С. 5–8.
51. Клепко С. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава: ПОППО, 2006. 328 с.
52. Коберник О.М. Проективна технологія: можливості застосування в освіті. *Педагогіка вищої та середньої школи*. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. Вип. 36. С. 15–18.
53. Ковтун І. Інноваційні підходи до організації самостійної роботи студентів-філологів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2014. № 3. С. 233–240.
54. Когут О. Інноваційні технології навчання української мови та літератури. Тернопіль: Астон, 2005. 204 с.
55. Коляда М. Вибір оптимальних форм, способів і методів організації навчального процесу за індивідуально орієнтованою освітньою. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 2014. № 2. С. 30–40.
56. Коновал О. Теоретико-методологічні підходи до організації самостійної роботи студентів-філологів. *Педагогічний альманах*. 2013. Вип. 19. С. 88–95.

57. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді / Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді і методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 16.06. 2015 № 641. URL: <http://pnu.edu.ua/files/knpvdm16062015>

58. Косинська, О. Самостійна робота студента як провідний компонент процесу підготовки фахівця. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Сер. Педагогіка / редкол.: М. Вашуленко, А. Вихрущ, Л. Вознюк та ін. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. № 3. С. 277–283.

59. Котелянець Л. Проектний метод навчання молодших школярів. *Рідна школа*, 2001. № 10. С. 10.

60. Котова А. Принципи організації самостійної роботи студентів-філологів та вимоги до її проведення. *Педагогічна освіта*, 2015. № 10 (5). С. 75–77.

61. Кравченко І. Дидактичні аспекти організації самостійної роботи студентів-філологів педагогічного університету в умовах реформування вищої школи. *Педагогічні науки*, 2015. Вип. 63. С. 26–31.

62. Краплич Р. Проекти й управління ними: практ. посіб. для неприбуткових організацій. Рівне: Фундація імені князів-благодійників Острозьких, 2004. 140 с.

63. Кривонос О. Дидактичні умови організації самостійної роботи студентів-філологів. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, 2012. № 45. С. 19–22.

64. Кримський С. Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати. Проєкт і проєктування в сучасній цивілізації. Київ: Департамент, 2003. С. 6–15.

65. Кузнецова О. В., Одарченко В. І. Метод проєктів – сучасна технологія навчання в умовах Нової української школи. *VIRTUS*, 2017. № 14. С. 74–77.
66. Лаврова А. Метод проєктів на уроках української літератури в старших класах. *Молодий вчений*, 2021. № 4 (92). С. 50–53.
67. Малихін О. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. 307 с.
68. Мартинець Л. Проектна діяльність у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 3. С. 10–13.
69. Марченко Я. Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проєктів : зб. матер. наук.-практ. конф. Київ. 2022. С. 101–106. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Zbirnyk-tez-konf.-28.04.2022.pdf#page=101>
70. Мельничук Л. Особливості організації самостійної роботи студентів-філологів. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*, 2014. Вип. 2. С. 125–130.
71. Мерецький В. Роль самостійної роботи студентів-філологів в організації навчального процесу. *Медична освіта*, 2015. № 3. С. 113–115.
72. Методичні рекомендації до використання в освітньому просторі проєкту «Діалоги про війну». Український інститут національної пам'яті. Відеоматеріали. 2021. URL : <file:///C:/Users/Administrator%201/Downloads/RAAOg16178892937KQY9-2.pdf>
73. Мартинець Л. Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати: практико зорієнтований збірник. Київ: Департамент, 2003. 500 с.

74. Мирошніченко В. О. Методика застосування проєктної технології у процесі навчання історії в 10-му класі: автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2010. 21 с.
75. Морозова М. Мотивація як провідний чинник організації самостійної роботи студентів-філологів у вищому навчальному закладі. *Педагогічна освіта*, 2015. № 4 (5). С. 22–26.
76. Нагаєв В. Методика викладання у вищій школі: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
77. Наєнко М. Історія українського літературознавства: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 360 с.
78. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. *Освіта*. 2002. № 26 (24 квітня – 1 травня). С. 2–4.
79. Нісімчук А. та ін. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник. Київ: Просвіта, 2000. 365 с.
80. Огієнко О. Тенденції розвитку проєктної технології у зарубіжній педагогіці ХХ століття. URL: <http://khnu.km.ua/root/res/2-7001-15.pdf> (дата звернення: 25.09.2021).
81. Онопрієнко О. Метод проєктів як засіб розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.09. Київ, 2009. 22 с.
82. Ортинський В. Педагогіка вищої школи: навч. посібник для студентів-філологів вищих навчальних закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
83. Освітнє волонтерство – вдосконалення і фахове зростання. URL: <https://www.facebook.com/share/p/1GRsVXji2P/>
84. Панченко В. Урок літератури: Книга для вчителя. Кіровоград: ДЛАУ, 2000. 200 с.
85. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.

86. Патріотичні й небайдужі. Офіційна сторінка. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61555874657142>
87. Пашкова В. Написання проектів (грантів): рек. для бібліотекарів. *Бібл. планета*. 2000. № 1. С. 13–16.
88. Петрович О. Критерії, показники й рівні готовності майбутніх учителів-словесників до організації позакласної роботи з обдарованими учнями. *Zbiórraportównaukowych «Współczesnanauka. Noweperspektywy»* (30–31.01.2014). Warszawa: Wydawca: Sp. Z o.o. «Diamondtradingtour», 2014. С. 35–41.
89. Петрович О. Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів-філологів до організації позакласної роботи з обдарованими учнями. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка*. Вип. 6 (78). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 230–235.
90. Подранецька Н. Застосування проектних технологій на уроках української мови та літератури як один із напрямків розвитку мовної особистості. *Українська мова і література в школі*, 2006. № 4. С. 22–25.
91. Подранецька Н. Проектна технологія на уроках української мови та літератури: педагогічний досвід. *Українська мова і література в школі*, 2006. № 8. С. 42–47.
92. Поліщук Н. Виховна спрямованість літературної освіти. *Вивчаємо українську мову та літературу*, 2017. № 32. С. 13–22.
93. Полякова В. Дидактичні засади організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи: дис. канд. пед. наук: 13.00.09. Кривий Ріг, 2015. 253 с.
94. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ: Вежа, 2002. 135 с.
95. Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році Лист МОН № 1/9-523 від 16.08.2019 року URL: <https://osvita.ua/>

96. Програми з української літератури для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Рівень стандарту/ Укладачі Р. Мовчан, С. Молочко, Д. Дроздовський, Л. Коваленко, А. Фасоля, В. Цимбалюк, 2017. 30 с. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>

97. Починкова М. Дефініція поняття «самостійна робота студентів» у сучасній педагогіці вищої школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2013. № 13 (4). С. 192–195.

98. Ремез Н. Чому ми обираємо проєкти? *Шкільний бібліотечно-інформаційний центр*, 2011. № 11. С. 51–56.

99. Романова Г. Індивідуально-типологічні та дидактичні чинники результативності самостійної роботи студентів економічних університетів: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2003. 21 с.

100. Розширений коментар таблиці історичної періодизації третього періоду російсько-української війни. Преамбула. 01.2023. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/01/18/Inform.materialy.HSH-ZSU.18.01.2023.pdf> 23 с.

101. Руф Ю. Багряна лірика. Київ: «Залізний тато», 2024. 68 с.

102. Садовнікова О. Метод проєктів на уроках української мови як засіб формування пізнавально-творчих умінь старшокласників. *Українська мова і література в школі*, 2007. № 4. С. 8–14.

103. Сеньовська Н., Скуратко Т. Діяльність освітнього волонтерського проєкту «Україні потрібен кожен» у контексті патріотичного виховання. *Актуальні питання гуманітарних наук* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 78. Том 2. С. 287–293. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/78_2024/part_2/45.pdf.

104. Сеньовська Н., Скуратко Т. Освітній волонтерський проєкт «Україні потрібен кожен»: патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану. *Сучасна освіта в глобальному і національному вимірах: виклики, загрози, ефективні рішення* : матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (з міжнародною участю) (м. Тернопіль, 17 жовтня 2024 р.) / упоряд.: Г. М. Мешко, І. М. Шульга. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. С. 88–92. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/34177>

105. Сеньовська Н., Скуратко Т., Нестайко І. Лекція-презентація як форма патріотичного виховання (на матеріалі роботи освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі»). *Актуальні питання гуманітарних наук*: / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 79. Том 2. С. 261–272. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/79_2024/part_2/42.pdf

106. Сеньовська Н., Скуратко Т. Розширення тематики літературного краєзнавства (на матеріалі вивчення книги Марії Вітишин «Мій син – кіборг»). *Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 28 січня 2025 року / за заг. ред. Н. Р. Грицак. Тернопіль: Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2025. С. 154–159. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/35663>

107. Сеньовська Н. Патріотичне виховання: перезавантаження : методичні рекомендації з патріотичного виховання учнів для здобувачів вищої педагогічної освіти, викладачів, учителів та вихователів. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. 66 с. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua:8080/e-lib/DocDescription?doc_id=254815

108. Симоненко Т. Теорія і практика формування професійної мовно-комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів: монографія. Черкаси: Дзвін, 2006. 328 с.

109. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків: Видав. група «Основа», 2003. 80 с.
110. Сисоєва С. Особистісно зорієнтовані технології: метод проєктів. Підручник для директора. 2005. № 9–10. С. 25–31.
111. Скарнь В. Проєктна діяльність як передумова інноваційного розвитку. Вісник книжкової палати. 2003. № 4. С. 24.
112. Скоріна Г. Каталог книжок про російсько-українську війну. URL: <https://bookforum.ua/participants/13070>
113. Скуратко Т. Проєктна діяльність у системі підготовки вчителя-словесника. *Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 листопада 2023 року). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 79–83.*
114. Слижук О. Проєктна діяльність учнів у процесі вивчення сучасної української літератури в 5-6 класах НУШ. *Десяті Довженківські читання : Збірник наукових праць Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка / за ред. А. О. Новикова. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка. 2022. С. 97–103.*
115. Слижук О. А. Використання методу проєктів для організації індивідуальної роботи студентів філологічного факультету. *Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових статей. Філологічні науки. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. №1. С. 386–389.*
116. Сопівник І. Науково-дослідницька робота студентів як складова їхньої професійної компетентності. *Вісник книжкової палати, 2008. № 3. С. 23–25.*
117. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі. Київ: Проза, 1995. 254 с.
118. Сторожук О. Особливості використання електронних навчальних курсів для самостійної та індивідуальної роботи студентів-філологів. *Науковий вісник НЛТУ України, 2015. Вип. 25. 9. С. 355–359.*

119. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки (Указ президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015) URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>.
120. Стрілець С. Самостійна робота як один із засобів набуття і розвитку професійних компетенцій студентів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*, 2013. Вип. 109. С. 259–263.
121. Терепищий С. Стандартизація вищої освіти (спроба філософського аналізу). Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 197 с.
122. Тищенко Н. Проектна технологія як засіб розвитку мотивації учнів у процесі навчання української мови. *Українська література в загальноосвітній школі*, 2015. № 2. С. 42–48.
123. Токарь Л. Самостійна робота як основна форма здійснення самостійної навчальної діяльності студентів у вищій школі. *Молодь і ринок*, 2011. № 1. С. 124–128.
124. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. Київ: Міленіум, 2002. 320 с.
125. Торубара О. М. Використання інноваційних технологій в навчальному процесі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів: ЧНПУ, 2011. Вип. 83. С. 220–223.
126. Тягло О. В., Цимбал П. В. Проектні технології: особливості впровадження у початковій школі. *Початкове навчання та виховання*. Харків: Основа, 2008. № 19–21.
127. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–12 класи / за заг. ред. Р. Мовчан. Київ: Перун, 2020. 201 с.
128. Устименко І. Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. *Педагогічний вісник*. 2022. № 1–2. С. 26–29. URL: file:///C:/Users/Administrator%201/Downloads/PP_1_2-28-31.pdf

129. Фасоля А. Формування духовного світу школяра засобами літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*, 2000. № 1. С. 51-58.
130. Фасоля А. Особистісно-зорієнтований урок літератури. Проблема методичного інструментарію. *Дивослово*. 2005. № 9. С. 13.
131. Фенченко Г. Проектна діяльність учнів школи. *Рідна школа*, 2006. С. 25.
132. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: «Академвидав», 2006. 352 с.
133. Хміль-Чуприна В. Популярність читання серед студентської молоді. *Актуальні проблеми життєдіяльності суспільства*: матеріали XXVI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (Кременчук, 24–25 квітня 2019 р.). Кременчук: ПП Щербатих, 2019. С. 178.
134. Хміль-Чуприна В. Регіональні інтернет-ЗМК як платформа для популяризації читання (на матеріалі інтернет-видання «Полтавщина»). *Засоби масової інформації та комунікації: історія, сьогодення, перспективи розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Буча, 26 березня 2019 р.). Київ: Міленіум, 2019. С. 92–94.
135. Хоружа Л. Проектна культура вчителя: етичний компонент. *Шлях освіти*. 2006. № 4. С. 11–15.
136. Це війна. Українські письменники і письменниці про те, як пережити катастрофу [Віталій Портников, Володимир Рафєєнко, Станіслав Асєєв та ін.] / Упоряд. Юлія Бентя, Олег Коцюба, Наталія Федущак. Світлини Анни Ільченко. Київ: Критика, 2024. 208 с.
137. Чеховська, Л. Проектне навчання на уроках української літератури у середній школі : наук.-метод. посіб. Запоріжжя, 2010. 263 с.
138. Чеховська Л. Щоб у школу повернулася душа... *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*, 2002. № 5. С. 13–17.

139. Чеховська Л. Проблема формування метакультури сучасної школи. *Теорія і практика особистісно орієнтованої освіти* (1 частина). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 8-10 квітня 2003 р. Запоріжжя: «Просвіта». С. 171–175.

140. Чеховська Л. Реалізація культурологічного підходу до навчально-виховного процесу. *Освіта і управління*, 2003. Т. 9. № 3–4. С. 173–179.

141. Чеховська Л. Шлях до духовної людини – через формування культурної особистості : науково-дослідна робота в школі. *Українська мова й літератури в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*, 2003. № 1. С. 121–123.

142. Чижевський Б. Актуальні проблеми побудови національної системи виховання в умовах державотворчого процесу в Україні. *Цінності освіти і виховання* : наук.-метод. зб. ; за заг. ред. О. Сухомлинської. Київ, 1997. С. 79– 83.

143. Шевчук О. Компонентна структура готовності майбутнього вчителя-словесника до організації позакласної роботи з обдарованими учнями. *Наука XXI століття: відповіді на виклики сучасності*: зб. ст. I Міжнар. наук.-практ. конф. (Бухарест, 17 травня 2013 р.): в III ч. Ч. III. Бухарест, 2013. С. 193–197.

144. Щербина В. Г. Інтерактивні технології на уроках української мови та літератури. Харків: Основа, 2005. 96 с.